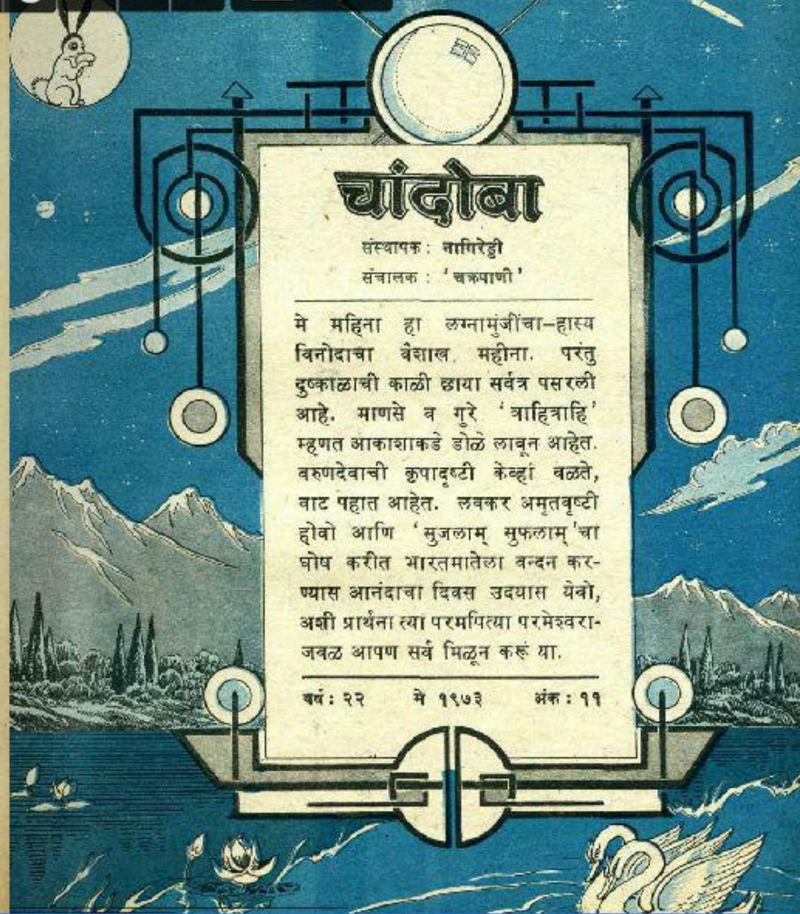
मे १९७३

चांदोबा

संस्थापक : नागिरेड्डी
संचालक : 'चक्रपाणी'

मे महिना हा लग्नामुंजींचा–हास्य विनोदाचा वैशाख महीना. परंतु दुष्काळाची काळी छाया सर्वत्र पसरली आहे. माणसे व गुरे 'त्राहित्राहि' म्हणत आकाशाकडे डोळे लावून आहेत. वरुणदेवाची कृपादृष्टी केव्हां वळते, वाट पहात आहेत. लवकर अमृतवृष्टी होवो आणि 'सुजलाम् सुफलाम्'चा घोष करीत भारतमातेला वन्दन करण्यास आनंदाचा दिवस उदयास येवो, अशी प्रार्थना त्या परमपित्या परमेश्वराजवळ आपण सर्व मिळून करूं या.

वर्ष : २२ मे १९७३ अंक : ११

अमरवाणी

सुजनो न याति वैरम्
परहितनिरतो विनाशकालेपि,
छेदेपि चंदन तरु:
सुरभयति मुखम् कुठारस्य । ॥ १ ॥

[सज्जन दुसऱ्याचे हित व्हावे यासाठीच झटतो त्याचा स्वतःचा सर्वनाश व्हायची वेळ आली तरी देखील कोणाशी वैर करीत नाही. चंदनाचेच (उदाहरण) घ्या, ज्या कुऱ्हाडीने तो कापला किंवा तोडला जातो तिला तो आपला सुवास देतो.]

विसृज्य शूर्पव दोषान्
गुणान् गृह्णंति साधव: ;
दोषा नेव तु गृह्णति
चालिनी वतु दुर्जना । ॥ २ ॥

[सूप टरफले व कोंडा उडवून टाकते (व दाणे तेवढे ठेवून घेते) त्याप्रमाणे साधू अवगुण टाकतात व फक्त गुण ग्रहण करतात; आणि दुर्जन चाळणीसारखे दोषच ग्रहण करतात.]

खल: सर्षप मात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति,
आत्मनो बिल्व मात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति । ॥ ३ ॥

[दुष्ट मनुष्याला इतरांचे दोष मोहरीराई एवढे असले तरी दिसतात आणि स्वतःचे दोष बेलफळाएवढे असले तरी दिसत नाहीत.]

अभिषेकाचा हत्ती

सहस्रावधी वर्षांपूर्वीची गोष्ट आहे. श्रीपुर राज्याच्या गादीवर अशोकवर्मा नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याच्या राज्यात दरवर्षी युद्धकलेच्या चढाओढी होत. जे शूर लोक आपले प्राविण्य दर्शवीत राजा त्यांना आपल्या दरबारी स्थान देई. अशातऱ्हेने स्थान मिळविणारात रविवर्मा नावाचा योद्धा होता.

राजा अशोकवर्मा याला कोणी मूलबाळ नव्हते आणि एकाएकी त्याला मरण आले. म्हणून त्याच्या मागून गादीला वारस कोण, हे तो सांगू शकला नाही. त्याच्या दरबारात राजा होण्याची योग्यता असलेले अनेक लोक होते. परंतु मंत्री त्यापैकी कोणालाही गादीवर बसविण्यास कचरत होता. कारण जर कोणाला गादीवर बसविले तर सर्व त्याचे शत्रूच होतील. म्हणून मंत्र्याने वृद्ध राजगुरूचा सल्ला घेतला. राजगुरू म्हणाले–

"मंत्रीवर्य! ही जबाबदारी आपण स्वतःवर कशाला घ्यायची? वंशानुवंशे चालून आलेल्या परंपरेप्रमाणे राज्याभिषेकाचा हत्ती आहे, त्याच्या सोंडेत एक फुलांचा हार देऊन त्याला सोडा. तो ज्याच्या गळ्यात हार घालील तो आपला राजा."

मंत्र्याला तो सल्ला पसंत पडला. जो राजा निवडला जाईल त्याच्याशी कोणाचे वैर होण्याचे कारणच नाही. राजगुरूने एका पंधरवड्यानंतर चांगला मुहूर्त असल्याचे सांगितले. म्हणून मंत्र्याने जाहीर केले की अभिषेकाचा हत्ती ज्या कोणाच्या गळ्यात अभिषेकाची माळ घालील तो गादीचा अधिकारी होईल.

ही गोष्ट कळल्यावर काही लोक निराश झाले तर काही लोकांच्या मनात नवीन आशा उत्पन्न झाली. रविवर्मा निराश झाला. कारण तो मयत राजाच्या अत्यंत

कु. शोभा स. सुळे

विश्वासपात्र व स्वामिभक्त सेवकांपैकी एक होता. राजा गुप्तपणे त्याला बोलावून राज्यकारभारात त्याचा सल्ला घेई व ती गोष्ट कळू न देण्याची काळजी बाळगीत असे. कारण कोणाला मत्सर अगर हेवा वाटू नये. राजाने मरण येण्यापूर्वी मंत्र्याला, रविवर्मालाच गादीला वारस नेमण्यास सांगून ठेवले असते. परंतु ती गोष्ट अभिषेकाच्या हत्तीला कशी काय कळणार? असा विचार करून रविवर्मा दु:खी झाला.

परंतु राज्याभिषेक व्हावा म्हणून लोभ करणारी अगदी निराळीच व्यक्ती होती. त्या हत्तीचा राखणदार एक माहूत होता त्याने विचार केला की त्याच्या गळ्यात माळा घालायची संवय हत्तीला करून ठें[illegible] अभिषेकाच्या दिवशी इतर कोणाच्या गळ्यात माळ न घालतां आपल्याच गळ्यात घालील व आपल्याला गादी मिळेल. अभिषेकाला एक पंधरवडा उरला होता. तेवढा अवधी हत्तीला संवय होण्यास पुरे होता.

हत्ती बांधण्याची जागा एका वाड्या सभोंवारच्या उद्यानात होती. माहूत जाई आणि फुले तोडून त्याची माळा ओवून हत्तीच्या सोंडेत देई. हत्ती शिकविल्याप्रमाणे माहूताच्या गळ्यात माळ घालू लागला.

ज्या उद्यानातून माहूत फुले तोडून नेई ते उद्यान रविवर्माच्या महालाच्या सभोवारचे उद्यानच होते. रविवर्मा दररोज पुजेसाठी उद्यानातली [illegible] तोडून नेई. त्याच्या आधी कोणीतरी फुले तोडून नेत असल्याचा संशय त्याला आला. म्हणून एक दिवशी फुले तोडणाऱ्या चोराच्या पाळतीवर तो बसून राहिला.

माहूत पहाटेच्या अंधुक प्रकाशात भिंत ओलांडून उद्यानात आला आणि फुले तोडून निघून गेला. नंतर रविवर्माने भिंतीवरून पलीकडे वाकून माहूत काय करतो ते पाहिले, तेव्हां माहूत फुलांची माळ ओवीत असल्याचे दिसले. नंतर ती माळ घेऊन माहूत काय करतो हे पाहण्यासाठी तो तेथेच बसून राहला.

पुष्कळशा माळा ओवून तयार झाल्यावर माहूत त्या माळा एकेक करून स्वत:च्या गळ्यात घालायला हत्तीला शिकवीत असल्याचे रविवर्माने पाहिले. माहूत भिंतीकडे पाठ करून उभा असल्यामुळे त्याला रविवर्मा दिसत नव्हता, परंतु हत्तीला चांगला दिसत होता. म्हणून हत्ती रविवर्माला पाहून त्या बाजूला माळ घेऊन निघाला. माहूताने चकित होऊन पाठीमागे वळून पाहिले. परंतु रविवर्मा त्यापूर्वीच भिंतीवरून उडी मारून निघून गेला. कोणी तरी आपले गुपित पाहिले आहे असा माहूताला संशय आला. म्हणून त्या दिवसापासून त्याला हत्तीला शिकविणे शक्य झाले नाही.

राजाची निवड करण्याचा मुहूर्त जवळ येऊन ठेपला. हत्तीच्या सोंडेत माळ देऊन

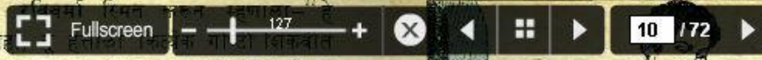

माहूत राजवाड्याकडे त्याला घेऊन आला. काही तरी क्षुल्लक कारण काढून माहूत हत्तीच्या समोर येऊन उभा राहिला. परंतु हत्तीने त्याच्या गळ्यात माळ घातली नाही. तो आणखी कोणाची तरी वाट पहात असल्यासारखा दिसला. त्याला एका जागी रविवर्मा दिसताच हत्ती चीत्कार करीत रविवर्मा होता तिकडे निघाला आणि त्याच्या गळ्यात माळ घातली. म्हणून रविवर्माचा राज्याभिषेक झाला.

त्यानंतर एकदा माहूताने रविवर्माला एकांतात भेटून विचारले–"महाराज! आपण क्षमा कराल तर मी एक प्रश्न विचारावा, असे म्हणत आहे!"

"विचार!" रविवर्मा म्हणाला.

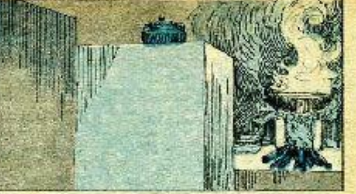
"मी स्वतः राजा होण्याच्या इच्छेने अभिषेकाच्या हत्तीला माझ्या गळ्यात माळ घालण्यास शिकवीत असे. परंतु हत्तीने ऐन वेळी माझ्या गळ्यात माळ न घालतां आपल्या गळ्यात कशी काय घातली?" माहूताने विचारले.

रविवर्मा [illegible] म्हणाला–"हे प[illegible] गोष्टी शिकवीत आलास त्या स्वतःला दृष्टीसमोर ठेवून. कधी द्यायच्या घ्यायच्या गोष्टी तू हत्तीला शिकविल्या नव्हत्यास. माळ गळ्यात घालण्याची गोष्टदेखील हत्ती शिकला. परंतु ती माळ तुझ्याच गळ्यात घालावयाची आहे, हे हत्तीला कळले नाही. दुसऱ्याच कोणाला देण्यासाठी तू शिकवीत आहेस असे हत्तीला वाटले असावे. एकदा त्याने तुझ्या गळ्यात माळ घालतांना मला पाहिले होते. माझ्या गळ्यात नेहमीच माळ असते. म्हणून त्याला, माझ्या गळ्यात माळ घालणे सहज नैसर्गिक वाटले असावे आणि त्याने तशी माझ्याच गळ्यात माळ घातली. मी त्याच दिवशी रात्री दुष्ट विचाराने तू हत्तीला आपल्या गळ्यात माळ घालायला शिकवीत होतास हे पाहिले होते. परंतु हत्तीने मला सुद्धां त्या वेळी पाहिले असल्याने माझ्या गळ्यात माळ घालायला तू शिकवीत असावास, हत्तीचा असा समज झाला असण्याची शक्यता आहे."

काळोखात मेजवानी

इराक देशातली ही गोष्ट आहे. एका गावी महंमद आणि झारीना नावाचे नवरा बायको रहात. दोघे गरीब होते. झारीनाला डोहाळे लागले होते. तिला शिरा खावासा वाटला. बिचाऱ्या महंमदला दोन वेळचे पोटभर जेवायला मिळायची मारामार, बायकोला शिरा कोठून आणून देणार? परंतु तरुण बायको आणि त्यात गरोदर होती. तशी तिने फार मोठी इच्छापण दर्शविली नाही. तिने कधी कोणती वस्तू मागितली नव्हती. अगदी पहिल्या प्रथम शिराच मागितला. परंतु तो तयार करून द्यायला शक्ती कोठे होती? तरी त्याने बायकोची तेवढी इच्छा पुरी करण्याचे ठरविले.

आदल्या दिवशी पाऊस पडला होता. म्हणून व्यापाऱ्यांनी ओला झालेला माल रस्त्यावर वाळायला घातला होता. एका जागी रवा वाळत घातलेला होता. तो पाहून महंमद घरी आला. आपला अंगाला बरेचसे तेल लावून त्या गल्लीत परत आला. चालत असतां रवा वाळत घातला होता त्यावर जणुंकाही पाय घसरून तो पडला. त्याने उठण्याचा प्रयत्न करीत सर्वांगाला रवा चिकटवून घेतला आणि घरी आल्यावर अंग झाडून जो रवा मिळाला तो सुपात जमविला. नंतर आंघोळ करून एक पागोटे बांधले आणि तेल्याच्या दुकानात जाऊन महंमदने विचारले–"काय हो, तेल काय भावाने आहे?" असे म्हणत तेलाच्या उघड्या डब्यावर वाकून उभा राहिला. दुकानदाराचे लक्ष दुसरीकडे आहे हे पाहून त्याने चटदिशी थोडे तेल तेलाच्या मापाने काढून आपल्या पागोट्यात ओतून घेतले. दुकानदाराने ओरडून विचारल्यावर त्याची माफी मागून घरी आला. पागोट्यातले तेल एका परातीत पिळून जमा

श्री ग. न. थोरात

केले. आता शिऱ्याला लागणाऱ्या गुळाची व्यवस्था कशी करावयाची या विचारात महंमद गुळाच्या दुकानात गेला. म्हणाला– "आमच्या धन्याला दहावीस ढेपी गुळाच्या घ्यायच्या आहेत. तुमच्या कडचा चांगला माल असेल त्यातला नमुन्यासाठी थोडा गूळ द्या. दोन तीन दुकानातला असाच गूळ मागून घेऊन गरज होती तेवढा ठेवून घेतला आणि बाकी विकून लाकडे घेऊन आला.

शिरा तयार होईहोईतो चांगला काळोख पडला. नवराबायको कोणाला कळू नये या हेतूने दिवा लावल्याशिवाय काळोखातच शिरा खायला बसली. शिऱ्याचे ताट मधोमध होते.

त्याच वेळी नेमका त्यांचा दूरचा वली नावाचा कोणी नातेवाईक आला. घरात काळोख होता तरी नवराबायकोचे बोलणे चालू होते ते ऐकू येत होते. त्याने त्यांच्या बोलण्यावरून परिस्थिती ओळखली आणि बाजूला मुकाट्याने जाऊन बसला आणि ताटातला शिरा खाऊ लागला.

स्परांना लागत होते. परंतु नवराबायकोला वाटले की त्यांचेच हात आहेत. शिरा लवकरच संपला. ताटात चाचपून पाहिले, पण हाताला लागला नाही.

"सर्व शिरा संपला वाटते एवढ्यात?" बायको म्हणाली.

"संपल्यासारखा दिसतो आहे खरा. पण मी सुद्धां कमीच खाल्ला!" नवरा म्हणाला.

"आणि तुमच्याबरोबर मी नाही का खाल्ला?" वली म्हणाला. नवराबायकोने दिवा लावून विचारले–"गृहस्था! तू आल्या-वर बोलायचे तरी!"

बायकोला शिरा खायला मिळावा म्हणून महंमदने कायकाय नाही केले? महंमदच्या तोंडी वलीला सर्व कळले तेव्हां त्याला त्या दोघांच्या गरीबीची कींव आली. झारीनाला जे काही हवे होते त्यासाठी पुरेसा पैसा देऊन वली दुसऱ्या दिवशी आपल्या गावी परतला.

यक्ष पर्वत

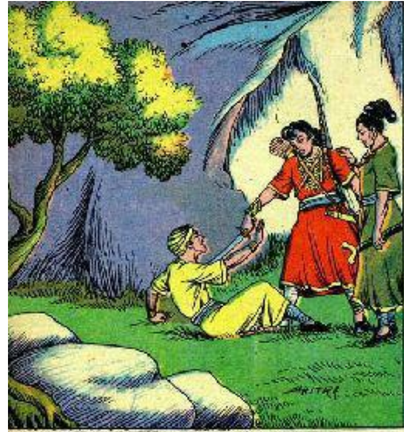
[१०]

[खड्गवर्मा आणि जीवदत्त म्हाताऱ्या पुजाऱ्याला अंधार कोठडीतून सोडवून पडक्या इमारतीतून निघाले. वाटेत पुजारिणीने त्यांना अडविले. खड्गवर्माने तिच्यावर तीर सोडला. त्यानंतर ते मांत्रिक आणि केसाळ भुताच्या बरोबर जंगलात गेले. तेथे त्यांना दुरून डोंगरावरून एक उंट खाली पडत असतांना दिसला. 'पुढे–]

उंटाला पडत असलेला पाहून खड्गवर्मा व जीवदत्त त्या दिशेने चालू लागले. उंचावरून आदळल्यामुळे उंटाचे पाय मोडलेले होते. बिचारा तडफडत होता. उंटावरचा स्वार आपले गुढगे चोळीत बसला होता. त्याला सुद्धा लागले होते. त्याचे कपडे पाहून खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना तो लुटेऱ्यांच्या टोळीतलाच असला पाहिजे या गोष्टीबद्दल शंका राहिली नाही.

जीवदत्त त्याच्याजवळ जाऊन म्हणाला– "काय रे चोरा! तुझे नशीब बलवत्तर दिसते आहे एकूण! बिचारा उंट खाली पडला आणि त्याचे पाय मोडले आहेत. तो तडफडतो आहे व थोड्या वेळात मरेल ही. परंतु तू मात्र वांचलास."

लुटेरा गुढगे चोळीत उभा राहण्याच्या प्रयत्नात होता. खड्गवर्मा व जीवदत्तला जवळ येऊन उभे राहलेले पाहून तो थरथर

कांपू लागला. कांपऱ्या आवाजात म्हणाला–"पायां पडतो, मालक! मला जीवदान द्या! गेंडा जातीच्या लोकांची शेते लुटणाऱ्यात मी नव्हतो. माझ्या बोलण्यावर विश्वास नसेल तर स्वर्णाचारीला विचारून खात्री करून घ्यावी."

तो म्हणाला ते ऐकून खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना आश्चर्य वाटले. त्यावरून स्वर्णाचारी लुटेऱ्यांच्या टोळीतच सुरक्षित असल्याचे त्यांना कळले.

खड्गवर्माने तलवारीचे टोक लुटेऱ्याच्या छातीवर रोखून त्याला दरडावून विचारले–"काय रे! तू खरे बोलणार की या उंटाच्या पाठीवर बसून त्याच्या बरोबर यमलोकी

गोष्ट तुला तुझ्या साथी मित्रांकडून नक्कीच कळलेली असणार. परंतु काय रे आम्हांला पाहील्याबरोबर तू आम्हांला गेंडा जातीच्या लोकांचे मदतगार म्हणून कसे काय ओळखलेस?"

जीवदत्तने खड्गवर्माला तलवार मागे घ्यायला सांगितली. नंतर म्हणाला–"खड्गवर्मा! हा आधीच आपल्याला पाहून अर्धमेला झाला आहे, त्याला आणखी त्रास कशाला देतोस? शिवाय गेंडा जातीच्या लोकांची गोष्ट आतां फार जुनी झाली आहे." नंतर तो त्या लुटेऱ्याकडे वळून म्हणाला–"काय रे! माझ्या मित्राने तुला विचारले आणि तेच पुन्हां मी विचारतो, तू आम्हांला कसे काय ओळखलेस? म्हणजे तू आम्हांला पूर्वी कोठे पाहिलेस?"

"मालक! मी आपणांला कोठेच पाहिले नाही. माझ्या मित्रांनीं आपल्याला जंगलात पाहिले होते. त्यांनी आपल्या कपड्यांचे वर्णन करून मला सांगितले होते. तुमचे धनुष्य व तलवार वगैरे पाहून मी त्यावरूनच तुम्हांला ओळखले." तो लुटेरा म्हणाला.

"म्हणजे! तू बृहस्पतीच दिसतोस की रे! कोठे तरी एखादे गुरुकुल काढून रहायचे सोडून हा काय धंदा करू लागला आहेस?

टोळीत कसा काय आलास आणि उंटावर ही शिळा घेऊन कोठे जात होतास?" खड्गवर्माने त्याची थट्टा उडवीत विचारले.

"मालक! आमच्या पुढाऱ्याने एक राजधानी स्थापन करण्याचे ठरवून स्वर्णाचारीलाच राजधानी निर्माण करण्याचे काम सोंपविले आहे. त्यांच्या आज्ञेने या शिळा आम्ही वर डोंगरावर नेत होतो. वर समतल मैदानात आमच्या राज्याची राजधानी बांधण्याचे काम चालू आहे. आमच्या जवळ उंटच आहेत ह्या शिळा वाहून न्यायला." लुटेरा म्हणाला.

खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघे त्या लुटेऱ्याशी बोलण्यात गुंतलेले होते म्हणून त्यांना वर डोंगराच्या शिखराकडे पाहण्याची गोष्ट सुचली नव्हती. शिखरावरच्या लुटेऱ्यांना त्यांचा एक साथी उंटावरून खाली पडलेला दिसला. म्हणून त्यांनी आपापले उंट थांबविले आणि वळून खालच्या बाजूला पाहिले तेव्हां खड्गवर्मा व जीवदत्त उंटावरून खाली पडलेल्या त्यांच्या साथीदाराकडे जात असलेले त्यांना दिसले. दोघां क्षत्रिय तरुणांना पाहून सर्व भीतीने जागच्या जागी थबकले. त्या दोघांनी एकदां त्यांच्या साथीदारांना कसे 'सळो की पळो' करून सोडले होते, ती गोष्ट ते विसरले नव्हते.

एका दोघांनी मांत्रिकाला आणि केसाळ भुताला गुहेत कसे पिटाळले होते व त्यांच्या पाठोपाठ दोघे गुहेत कसे शिरले होते, हे देखील प्रत्यक्ष पाहिले होते. म्हणून त्यांच्या पैकी एक जण म्हणाला–"आपला नायक येथे नाही. त्या क्षत्रिय तरुणांनी आपल्याला पाहिले आहे. म्हणून हे दोघे डोंगरावर चढून आपल्यावर हल्ला करतील. तेव्हां स्वत:चा जीव वांचविण्याचा विचार केला पाहिजे."

"स्वत:ला वांचविण्याला एक उपाय आहे. स्वर्णाचारीकडे जाऊन त्याला हे सर्व सांगावे आणि तो म्हणेल तसे करावे. स्वर्णाचारी त्यांचाच मित्र आहे, नाही का?

तो कदाचित आपल्याला यांच्या हातातून वांचविण्यास मदत करील. चला!" दुसरा एक जण म्हणाला.

त्यानंतर दहा बारा जण स्वर्णाचारीकडे धावत गेले. त्या वेळी तो किल्लयाचा नकाशा पहात बसला होता. लुटेऱ्यांच्या नायकाने किल्लयाचा एक नकाशा तयार करून त्याला दिला होता व त्याप्रमाणे राजधानीच्या चारी बाजूला कोट तयार करायला सांगितले होते.

आपले काम सोडून लोक वर धांवत येत असलेले पाहून स्वर्णाचारीने त्यांना दरडावून विचारले–"काय रे! काम सोडून वाघ पाठीस लागल्यासारखे इकडे पळत [illegible] आहे? [illegible] करून परतला की त्यांच्याकडून एकेकाची चामडी लोळवितो!"

लुटेऱ्यांपैकी एक जण कांपऱ्या स्वरात म्हणाला–"आमचे नायक नसतात तेव्हां तुम्हीच आमचे नायक! आमचा एक उंट पाय घसरून खाली पडला आणि त्याच्या वरचा स्वार पण खाली आदळला. त्याला पाहून तुमचे जुने मित्र दोघे क्षत्रिय तरुण त्याच्या जवळ गेले आहेत आणि त्याला तलवार दाखवून काही तरी विचारीत आहेत! त्याला आमचा ठाव ठिकाणा विचारून ते आमच्या वर हल्ला चढवायला येतील, अशी आम्हांला भीती वाटते आहे."

क्षत्रिय तरुणांचे नाव ऐकताच स्वर्णाचारीला परमानंद झाल्यासारखे दिसले. तो उठून उभा राहीला. लुटेऱ्यांच्या तोंडून त्यांचे वर्णन ऐकून दोघे त्या प्रदेशात जवळपास कोठे तरी आले असल्याचे त्याला कळले.

स्वर्णाचारी डोंगरावरून खाली उतरतांना लुटेऱ्यांना म्हणाला–"काय रे! तुम्ही मला थोडक्यात तरुण क्षत्रिय आल्याचे सांगितले असतेत तरी चालले असते. बरं तर चला माझ्या पाठोपाठ. तुम्हांला भिण्याचे मुळीच कारण नाही."

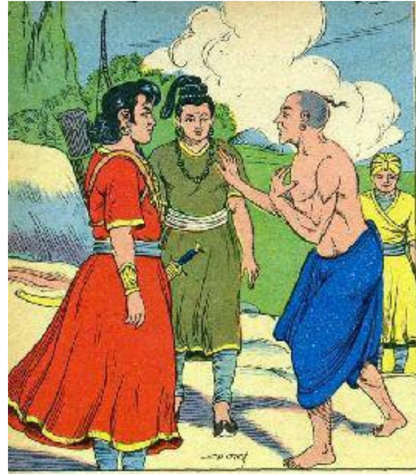
"स्वर्णाचारी! तुम्ही [illegible] तसेच आम्ही करू! पण काय रे, आमच्या जिवाला त्यांच्यापासून धोका नाही ना?" लुटेऱ्यांनी शंका केली आणि विचारले.

"भित्ऱ्यांनो! तसे भिण्याचे काहीच कारण नाही. त्यांच्याकडून तुमच्या जिवाला मुळीच धोका नाही. मी तुम्हांला वांचविण्यासाठी, पाहिजे तर आपला जीव धोक्यात घालीन. परंतु तुम्ही मी सांगेन तसे सावधगिरीने वागले पाहिजे." स्वर्णाचारीने त्यांना समजावून सांगितले.

स्वर्णाचारीने डोंगराच्या मध्यभागी जाऊन खड्गवर्मा आणि जीवदत्त यांना मोठ्याने हाक मारली. ती हाक ऐकून दोघांनी माना वर करून स्वर्णाचारीकडे पाहिले आणि त्याला ओळखले. त्याच्या पाठीमागे काही लुटेरे उभे असलेले पाहून खड्गवर्मा म्हणाला–"जीवदत्त! मला थोडी शंका वाटते आहे, पद्मपूरचा हा वास्तुशास्त्री आणि यंत्राचा हत्ती बनविणारा स्वर्णाचारी लुटेऱ्यांना सामील तर झाला नसेल? आपण सावधगिरी बाळगली पाहिजे!"

खड्गवर्मा म्हणाला ते ऐकून जीवदत्तला सुद्धा तसेच कदाचित असू शकेल असे वाटले. स्वर्णाचारीला हे लोक त्याच्या इच्छेविरुद्ध उचलून घेऊन आले होते, हे खरे असले तरी, त्यांचा सद्व्यवहार पाहून हा बदलला नसेल कशावरून? असा विचार करून तो म्हणाला–"खड्गवर्मा!

आपण विन्ध्य पर्वतापर्यंत पोचण्यासाठी निघालो. तेथे पोहचे पावेतो फार सावध राहणे आवश्यक आहे. आपण या बाजूला स्वर्णाचारीला सोडवून आणण्यासाठीच आलो होतो. तरी त्याच्या मनात काय आहे, हे तरी पाहिलेच पाहिजे!" जीवदत्त म्हणाला.

खड्गवर्मा व जीवदत्त परस्परांशी स्वर्णाचारी विषयी तर्कवितर्क करीत असतां तो फक्त तिघांचौघां लुटेऱ्यांना बरोबर घेऊन जवळ आला आणि त्याने दोघांना अत्यंत आदरपूर्वक नमस्कार केला. त्यानंतर त्याच्या बरोबर आलेल्या लुटेऱ्यांनी सुद्धां नमस्कार केला.

जीवदत्तने किंचित हसत स्वर्णाचारीच्या पाठीवर थोपटून म्हटले–"काय रे स्वर्णाचारी! नव्या जागी, नव्या लोकांबरोबर कसे काय चालले आहे तुझे? तू यांच्या नायकासाठी जादूचे हत्ती घोडे तयार करतो आहेस का? आम्हांला वाटले होते की या लोकांच्या कैदेत तुला फार त्रास सोसावा लागत असेल. परंतु तूसुद्धां त्यांचा एक दुय्यम नायक झाल्यासारखा दिसतो आहेस!"

ते ऐकून स्वर्णाचारी एक मिनिटभर आश्चर्यचकित होऊन जीवदत्तच्या मनात काय आहे हे ओळखण्यासाठी त्याच्या तोंडाकडे पहात राहीला. नंतर हात जोडून म्हणाला–"तुम्ही दोघांनी एकदां मला वांचविले होते. मी आयुष्यभर तुमचे ते उपकार विसरणार नाही. आज निरुपाय होऊन यांच्या नायकाच्या आज्ञेने त्यांच्यासाठी एक किल्ला बांधण्याचे काम हाती घेतले आहे. तो पुरा झाल्यावर मी आल्या वाटेने परत जाईन. तेथे विघ्नेश्वर पुजाऱ्याला भेटून आम्ही दोघे पुढील आयुष्य जंगलात कोठे तरी देवाची आराधना करीत घालवू."

विघ्नेश्वर पुजारी गेंडा जातीच्या लोकांबरोबर अरण्यपुरला आहे, अगदी आरामात! येथे तू सुखी आहेस ना? मग आम्ही जातो आपल्या वाटेने आपल्या कामावर?" जीवदत्त म्हणाला.

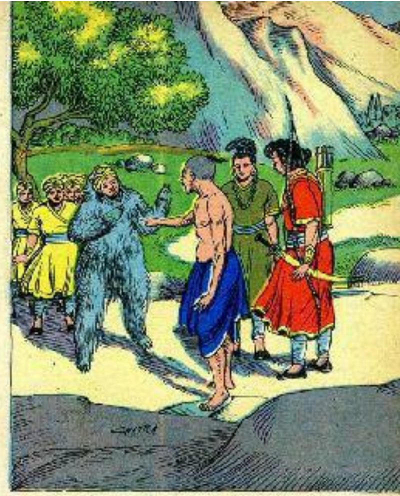
ते ऐकून स्वर्णाचारी घाबरल्यासारखा झाला व म्हणाला–"म्हणजे तुम्ही एक दिवसदेखील मला तुमची सेवा करायला संधी देणार नाही का? हे नाही मी ऐकणार. आज एक दिवस तुम्ही दोघांनी माझे व समरबाहूचे आतिथ्य ग्रहण केलेच पाहिजे."

"हा समरबाहू कोण रे?" जीवदत्तने चकित होऊन विचारले.

"म्हणजे! तुम्ही यापूर्वी लुटेऱ्यांच्या नायकाचे नाव ऐकले नव्हते तर? सिंधच्या वाळवंटातून उंटावरून आलेल्या लुटाऱ्यांच्या नायकाचे नाव आहे ते. यावेळी तो घरात नाही. दोन अनुयायांना बरोबर घेऊन शिकारीला गेला आहे. बरं तर, चला!" स्वर्णाचारी म्हणाला.

खड्गवर्मा व जीवदत्त निघण्यापूर्वी जखमी होऊन पडलेल्या लुटाऱ्याकडे बोट दाखवून म्हणाले–"याला खांद्यावर उचलून घेऊन यावे लागेल!"

त्यानंतर दोघांनी त्या बिचाऱ्याला उचलून खांद्यावर घेतले आणि सर्व जण डोंगराळ प्रदेशांतल्या लुटारूंच्या राहण्याच्या जागी आले. तेथे अस्वलाचे कातडे अंगात घालून बसलेल्या एका माणसाच्या चारी बाजूला घोळका करून काही लोक बोलत उभे होते. खड्गवर्मा, जीवदत्त आणि

स्वर्णाचारीला येत असलेले पाहून सर्व त्यांच्याजवळ धावत आले.

"हा आरडाओरडा कसला चालला आहे? अस्वलाचे सोंग घेऊन तुम्ही सर्वांनी हा काय खेळ चालविला आहे?" स्वर्णाचारीने सर्वांना दरडावून विचारले.

अस्वलाचे सोंग घेणाऱ्याने स्वर्णाचारीला लवून नमस्कार केला आणि म्हणाला–"स्वर्णाचारी! मी हे सोंग हौशीखातर नाही घेतले. आज सकाळी शिकारीसाठी नायकाबरोबर गेलो होतो. आमच्या नायकाला काही जंगली जातीचे लोक धरून घेऊन गेले आहेत. मी त्यांच्या तावडीतून स्वतःचा बचाव करून पळून आलो आहे."

"समरबाहूला जंगली लोक धरून घेऊन गेले आहेत? म्हणतां काय? अशा शौर्यशाली वीराला बंदी करणारे जंगली लोक कोठे आहेत?" खड्गवर्माने स्मित करून विचारले.

"खड्गवर्मा! तो किती दुष्ट असला तरी त्याच्याहून दुष्ट लोकांच्या हाती सांपडला आहे. तू थट्टा उडविणे बरोबर नाही. तो बिचारा आतां कोणत्या स्थितीत आहे, कोणास ठाऊक?" जीवदत्त म्हणाला.

लुटेऱ्यांचा नायक जंगली लोकांच्या हातात बंदी झाल्याचे कळताच स्वर्णाचारीला काय करावे सुचेना. त्याची वाचाच बंद झाली व सर्वांगाला घाम सुटला. तो लुटेऱ्यांच्या हाती बंदी झाला होता तेव्हां त्याची जी दुर्गत झाली होती ती त्याला आठविली. परंतु सुदैवाने लुटेऱ्यांनी त्याच्याशी हळूहळू औदार्य दर्शविले आणि त्याला नीट वागविले. एवढेच काय पण समरबाहू त्याचा एक चांगला मित्र झाला होता. तो दोघां क्षत्रिय वीरांना म्हणाला—"ही गोष्ट ऐकूनच माझ्या अंगाचा थ[illegible] आहे. तुम्ह[illegible] शूर आहां! काय वाटेल ते करून समरबाहूला सोडवा."

जीवदत्तने खड्गवर्माकडे त्याचा विचार जाणून घेण्यासाठी पाहिले. खड्गवर्मा मान फिरवून उभा राहला व म्हणाला—"जीवदत्त! याविषयी तूच काय ते ठरव. आपला मित्र स्वर्णाचारी, त्याने विनंती केली आहे. त्याला वांचवायचे का? तू म्हणशील तर!"

जीवदत्त क्षणभर विचार केल्यावर अस्वलाचे सोंग करून आलेल्या माणसाला म्हणाला—"काय रे त्या जंगली लोकांनी तुझ्या नायकाला आणि इतर लोकांना कसे काय कैद केले? झाले काय? सर्व नीटनीट सांग!"

अस्वलाचे सोंग करून आलेला लुटेरा म्हणाला—"मालक! सर्व गोष्टी मी थोडक्यात सांगतो. आपण लवकर निघाला नाही आणि आमच्या नायकाला वांचविले नाही तर ते नरभक्षक जंगली लोक नायकाला जिवंत जाळून खातील!" (क्रमशः)

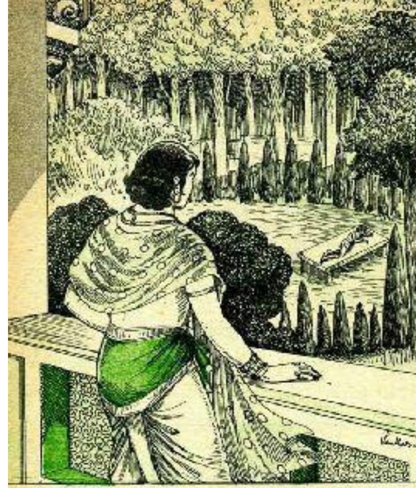

गरीबीतही गर्व

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ परत आला आणि प्रेत खांद्यावर काढून घेऊन नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! तुझा हट्ट पाहून मला आनंदच होत आहे. परंतु मी सांगून ठेवतो कधीकधी हा हट्ट जीवघेणा असतो. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला किशुकची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

मणिपूर राज्यात किशुक नावाचा एक अत्यंत गरीब मनुष्य रहात असे. त्याला घरदार नव्हते, कोणी नातेवाईकही नव्हते. सामान्यपणे गरीबीत दिवस घालविणारा मनुष्य मेहनत मजुरी करून किंवा भीक मागून आपला उदरनिर्वाह चालवितो. परंतु किशुक या दोन्हीपैकी एकही करीत

वेताळाच्या गोष्टी

नसे. कोणी स्वत: होऊन त्याला काही खायला आणून दिले तरच तो खाई, नाही तर पाणी पिऊन स्वस्थ पडून राही.

त्याच्या या विचित्र वागणुकीला लोक गर्व मानीत. म्हणत, ज्याला स्वत:च्या पोटासाठी दुसऱ्याच्या तोंडाकडे पहावे लागते त्याने इतका गर्व कां करावा? परंतु काही दयाळू लोक त्याला बोलावून घेऊन जात व पोटभर जेवायला वाढीत. म्हणूनच कदाचित किशुक कोणाच्या घरासमोर उभा राहून भीक मागत नसे. कोणी खायला दिले तर खाई, नाही तर उपाशी पडून राही.

किशुक राजवाड्यासमोरून येई जाई तेव्हां राजाचे नोकर त्याच्याकडे बोट दाख[illegible] राजाला सांगत—"तो पहा, गर्विष्ठ भिकारी किशुक!" म्हणून एक दिवशी त्याची परीक्षा घ्यायचा विचार अचानकपणे राजाच्या मनात आला.

एक दिवशी संध्याकाळी राजाला गच्चीतून राजोद्यानातल्या ओट्यावर भुकेने थकलेला आणि दीनवाण्या स्थितीत असलेला किशुक दिसला. तीन चार दिवसात त्याला खायला प्यायला न मिळाल्यामुळे त्याचा चेहरा उतरलेला होता.

राजाने एका नोकराला बोलावून आणि किशुककडे बोट दाखवून आज्ञा केली—"तू उद्यानातल्या त्या गरीब माणसाला पोटभर खायला घालायला सांग!"

राजाच्या आज्ञेप्रमाणे नोकराने किशुक समोर ताट वाढून नेऊन ठेवले आणि प्यायला एक पेलाभर दूध नेऊन दिले.

किशुकला भूक लागली होती खरी, परंतु तो गर्विष्ठ होता. म्हणून त्याने, अन्नाला हात लावण्यापूर्वी, 'ते कोणी पाठविले आहे?' असे विचारले.

नोकर म्हणाला—"महाराजांनी!" आणि महालाच्या गच्चीकडे बोट दाखविले.

किशुकने महालाच्या गच्चीकडे मान वर करून एकदा पाहिले, परंतु त्याला कोणी दिसले नाही. परंतु त्याला भूक लागली होती, म्हणून ताटांत वाढून आणले होते [illegible] आणि नोकराला म्हणाला— राजाला माझे आभार कळव."

नोकर त्याला राजाने सांगून ठेवल्याप्रमाणे त्या गरीब माणसाला म्हणाला—"उद्यांपासून तू उपाशी वणवण फिरण्याचे कारण नाही. राजाचा तुझ्यावर अनुग्रह झाला आहे. म्हणून दररोज किंवा तुला भूक लागली म्हणजे तू राजवाड्यात येऊन पोटभर खाऊन जात जा."

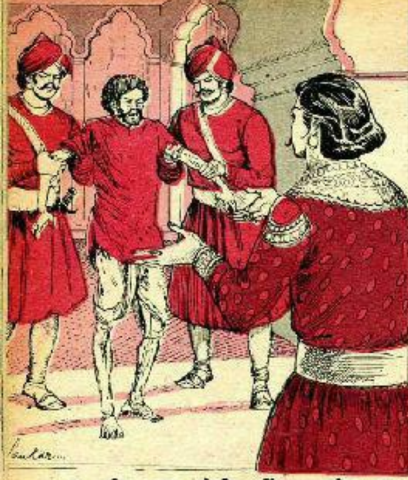
परंतु किशुकचा चेहरा अपमान झाल्यासारखा लाल झाला. काही बोलल्याशिवाय तो तेथून निघून गेला. तरी खोल मनात त्याला थोडा गर्वच झाला की राजाची मर्जी त्याच्यावर झाली आहे. त्या दिवसापर्यंत त्याला जेवायला वाढणारे किंवा खायला देणारे सामान्य लोकच होते. परंतु त्यादिवशी पहिल्याने त्याला महाराजांचे आदरातिथ्य लाभले होते.

दुसऱ्या दिवशी किशुक दिवसभर हिंडत राहिला. परंतु त्याला कोणी बोलावून खायला दिले नाही. तिसऱ्या दिवशी संध्याकाळपर्यंत तो उपाशीच गांवभर हिंडत राहीला.

तिसऱ्या दिवशी अंगात त्याला काही त्राण न उरल्यासारखे झाल्यावर तो पुन्हां राजोद्यानातल्या ओट्यावर जाऊन पडून राहीला.

त्या दिवशी राजाच्या नोकराने ताट वाढून आणले. त्यात मांस, फळफळावळ

व खीर पण होती. किशुकसमोर ताट ठेवीत नोकर म्हणाला–"मी तुला येथे दररोज जेवायला मिळेल असे सांगितले होते ना? मग गेले दोन दिवस तू कां नाही आलास?"

"मला या उद्यानात येऊन पडून राहायला आवडते हे खरे आहे. परंतु मी येत नाही. कारण, राजाला कदाचित वाटेल की मी फक्त पोट भरायला इकडे येतो." किशुक म्हणाला.

त्यानंतर त्याने ताटांत जे काही वाढून आणले होते ते सर्व खाऊन टाकले आणि काही बोलल्याशिवाय निघून गेला. पुन्हां एक आडवडाभर तो त्या बाजूला फिरकला नाही. एका आठवड्याने तो उद्यानात येत होता तेव्हां त्याचे पाऊल पुढे पडत नव्हते, इतका थकलेला होता. या खेपेस राजाने स्वतःसाठी जो सैंपाक तयार झाला होता त्याचे ताट वाढून नोकराकरवी किशुककडे पाठविले. ताटातल्या पंचपक्वान्नांचा दुरूनच गोड वास येत होता.

त्या दिवशी खाऊन पिऊन किशुक निघाला तो दहा दिवस त्या बाजूला फिरकला नाही. तो उपाशी मेला तर नाही हे पाहून येण्यासाठी राजाने आपल्या नोकरांना पाठविले. किशुक हाडांचा सापळा होऊन पडलेला एका जागी नोकरांना दिसला. नोकर त्याला उचलून घेऊन आले. त्याला त्या स्थितीत पाहून सर्वांना त्याची दया आली.

राजाचे डोळेदेखील पाणावले. तो किशुकला म्हणाला–"किशुक! मला क्षमा कर!"

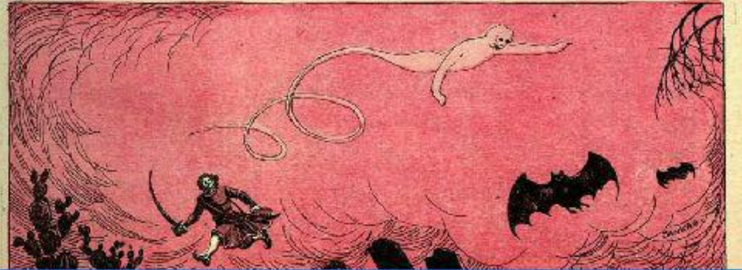
तेव्हां किशुक म्हणाला–"महाराज! चूक आपली नाही, माझी आहे!" असे म्हणत त्याने जे डोळे मिटले ते पुन्हां उघडले नाहीत.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा! किशुक, राजाने एवढे औदार्य दाखवून दिलेल्या पौष्टिक अन्नावरही मरणाच्या दशेस कसा काय पोंचला? राजाने त्याची क्षमा मागितली? किशुकने ही चूक त्याची स्वतःचीच असल्याचे कां सांगितले? या सर्व प्रश्नांची उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

तेव्हां विक्रमादित्य म्हणाला–"गावातले लोक त्याला जे काही खायला देत त्यावर किशुकची भूक भागत असे. परंतु राजवाड्यातली पंचपक्वान्ने खाऊ लागल्यावर त्याला इतरांनी दिलेले सामान्य अन्न आवडेनासे झाले. त्यामुळे तो उपाशी राहून अशक्त होत गेला असावा.

राजा किशुकची परीक्षा घेण्यासाठी त्याला जेवायला वाढीत असे, त्याच्यावर दया करून नाही. किशुकच्या गर्विष्ठपणाची राजाने परीक्षा घेतली होती. त्याला वाटत होते की त्याने दिलेले पंचपक्वान्नाचे जेवण जेवायला किशुक दररोज उद्यानात येईल आणि तो आपला हट्ट सोडील. सुरवातीला तसे वाटू लागले होते. कारण फक्त जेवायलाच किशुक दोनदां उद्यानात आला होता. परंतु आपण वाढू लागलो आहो असे किशुकला वाटल्याबरोबर हट्टाने तो उपाशी मरण्यास तयार झाला. तो इतके साहस करील, असे राजाला कधीच वाटले नाही. राजाने घेतलेल्या परीक्षेमुळेच किशुकचा मृत्यू झाला. ती आपली चूक होती असे वाटल्यावरून राजाने त्याची माफी मागितली. किशुकने स्वतःची चूक मान्य केली, त्याचे कारण तो दोन तीन वेळां जेवायला आला आणि त्याच्यावर राजाची मर्जी झाली आहे असे त्याला वाटू लागले होते. नाही तर तो संवयीप्रमाणे सामान्य अन्नावर जगू शकला असता. त्याची खरी चूक म्हणजे, राजा त्याच्या गर्विष्ठपणाची व हट्टाची परीक्षा घेत आहे, हे त्याला कळले नव्हते."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौनभंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

मूर्ख राजा

फार पूर्वी त्रिचनापल्ली येथे शूरसेन नावाचा राजा राज्य करीत असे. तो मूर्ख होता, परंतु त्याचा मंत्री फार चतुर होता.

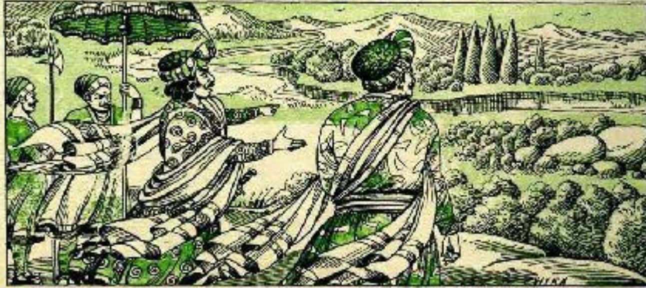
एकदा राजाने कावेरीनदीच्या काठी जाऊन नदी पूर्वेकडे वाहात असलेली पाहिले. त्याने मंत्र्याला बोलावून आज्ञा केली–"आपल्या राज्याच्या पूर्वेला आपल्या शत्रूचे तंजोरचे राज्य आहे. आपल्या देशातून जाणाऱ्या या नदीवरच त्यांची पिके अवलंबून आहेत. नदीवर आडवा बांध बांधून शत्रूच्या राज्यात दुष्काळ येईल असा उपाय करू या."

मूर्खराजाला समजावून सांगून काही उपयोग नाही, असा विचार करून मंत्र्याने एका महिन्याभरात नदीवर आडवा बांध बांधला. पाणी अडले गेले आणि राजधानीभर पाणीच पाणी झाले. प्रजा घाबरली, परंतु राजासमोर तोंड उघडण्याची कोणाची छाती नव्हती. म्हणून त्यांनी मंत्र्याजवळ त्या संकटातून मुक्त होण्यास काही मार्ग काढण्यास विनंती केली. मंत्र्याने त्यांना धीर देऊन पाठवून दिले. नंतर दिंडी दरवाज्यावर पाहरा देणाऱ्याला बोलावून आज्ञा केली की दर तासाला घंटा वाजविण्याऐवजी दर अर्ध्या तासाला त्याने घंटेचे ठोके द्यावे आणि मध्यरात्रीच्या सुमारास उजाडल्याचा चौघडा वाजवावा.

त्याप्रमाने चौघडा वाजतांच उजाडण्याची वेळ झाली असे समजून राजा उठला. परंतु सूर्योदय झाला नव्हता. त्याने मंत्र्याला बोलावून "सूर्योदय कां झाला नाही?" विचारले.

मंत्री म्हणाला–"महाराज! आपण नदीचे पाणी अडवून ठेवण्यासाठी बांध घालून ठेवला आहे, म्हणून रागाने तंजोरच्या राजाने सूर्याला बंदी करून ठेवले आहे."

"अस्सं! तर मग लवकर बांध फोडून पाणी सोडा!" राजाने आज्ञा केली.

चिक्कू व्यापारी

कुंतीपुर नामक गांवी उपल नावाचा एक व्यापारी रहात असे. त्याचा मुलगा विष्णू सुशिक्षित व सुशील स्वभावाचा होता. त्याला बापाचा सावकारीचा धंदा मुळीच आवडत नसे. म्हणून धान्याचे दुकान काढून तो न्याय्य दराने धान्य विकू लागला.

त्याच गावी दीनू चौधरी नावाचा एक घरंदाज व्यापारी रहात असे. त्याच्या एका साथीदाराने त्याला फसविले आणि त्यामुळे दीनू आपले सर्वस्व घालवून बसला.

दीनूची मुलगी लक्ष्मी गुणी व सुशील होती. तिचे लग्नाचे वय झाले होते. परंतु दीनू चौधरीजवळ मुलीचे लग्न करून देण्या-पुरेसे पैसे नव्हते.

तिकडे उपल आपल्या मुलासाठी गडगंज श्रीमंताच्या मुलीच्या शोधार्थ होता. तसे लक्ष्मी व विष्णू नावाप्रमाणेच परस्परांस योग्य वधूवर होते. लक्ष्मीच्या आईने विष्णूला पाहिले तेव्हांपासून त्यालाच आपला जांवई करून घ्यायचे ठरविले होते.

विष्णूने लक्ष्मीला नदीतलावावरून पाणी भरून घेऊन जातां येतां पाहिले होते आणि तिलाच मनाने वरले होते. एकदा दीनूची बायको नवऱ्याला म्हणाली–"एकदां उपल यांच्या घरी जाऊन त्यांना विचारा की, ते आपल्या लक्ष्मीला नक्कीच आपली सूनबाई करून घेतील. आपल्या लक्ष्मीहून जास्त चांगले स्थळ त्यांना तरी कोठून मिळणार?"

"अग! आपली मुलगी सोन्यासारखी असली तरी उपलला ती शिशासारखीच वाटेल. सोन्याने मढवलेली काळ्या दगडाची सून मिळाली तरी तो करून घेईल. आप-ल्यासारख्या गरिबाला का तो आपला व्याही करून घेणार?" दीनू म्हणाला.

परंतु दीनूची बायको स्वस्थ बसली नाही. तिने एक दिवशी विष्णूला आपल्या घरी फराळाला बोलावून "लक्ष्मीशी लग्नाला तयार आहेस का?" विचारले.

"मी कबूल आहे, माझी 'ना' नाही. आपली मुलगी हुशार आहे, चांगली आहे. एका काळी आपले घराणे चांगले श्रीमंत घराणे होते, मला माहीत आहे. मला पैशाची मुळीच फिकीर नाही. आपली मुलगी मला पसंत आहे. परंतु माझ्या बाबांची दृष्टी पैशावर आहे, त्यांचे समाधान झाले की ते लक्ष्मीला आपली सून करून घेतील. परंतु कदाचित त्यांच्या मनाचे समाधान करून देणे तुम्हांला शक्य होणार नाही. म्हणून दुसरा काही तरी मार्ग काढला पाहिजे." विष्णू म्हणाला.

[illegible] संभाषण लक्ष्मीचा मामा श्यामगुप्त आड उभा राहून ऐकत होता. तो हुशार व व्यवहारकुशल होता. तो पुढे येऊन म्हणाला— "मी करतो काहीतरी. विष्णु आणि लक्ष्मीचा विवाह जुळवून देणे माझ्याकडे लागले."

दुसऱ्या दिवशी सकाळी श्यामगुप्त उपलच्या घरी त्याला भेटायला गेला. काही वेळ इकडच्या तिकडच्या गोष्टी झाल्यावर त्याने उपलला विचारले—"तुम्ही माझ्या भाचीला, लक्ष्मीला आपली सून कां नाही करून घेत?"

"हे पहा, जे शक्य नाही ते तुम्ही विचारू नये. ज्या घरच्या लोकांना सकाळची काळजी संध्याकाळी आणि संध्याकाळची सकाळी करावी लागते त्या घरच्या मुलीला मी आपली सून कशी करून घेऊ म्हणता?" उपल म्हणाला.

तेव्हां श्यामगुप्त म्हणाला—"म्हणजे तुम्हांला माझ्या भाचीला अवगत असलेली अद्‌भुत मंत्रशक्ती माहीत नाही म्हणावयाची, साध्या पाण्याला फुंकर मारून ती ते गोड करून दाखवितो!"

उपलने आश्चर्यचकित होऊन विचारले— "काय म्हणता?"

"प्रत्यक्ष पाहूनच घ्या, पाहिजे तर! फक्त हुंडाच नका पहात बसू. पैसे काय आज आहेत उद्यां नाहीत. परंतु लक्ष्मी आपली सून होऊन घरात आली तर एक दमडी खर्च केल्याशिवाय गोड पेय तयार करून देईल ती. लक्षावधी रुपये मिळवितां येतील." श्यामगुप्त म्हणाला.

पैशाची गोष्ट ऐकतांच उपल म्हणाला— "हे खरे आहे म्हणता?"

"अहो, हातच्या कांकणाला आरसा कशाला? उद्यां स्वतः येऊन परीक्षा करून घ्या. येतांना स्वतःच्या घरचे स्वच्छ ताजे पाणी घेऊन या पेलाभर!" श्यामगुप्त म्हणाला.

त्या दिवशी संध्याकाळी उपल आपल्या बायकोला व मुलाला बरोबर घेऊन दीनू चौधरीच्या घरी आला. विष्णूच्या आईने लक्ष्मीला पाहिले आणि साक्षात् 'लक्ष्मी'लाच पाहिल्यासारखे तिला वाटले. ही मुलगी

आपली सून होऊन यायला आपले भाग्य केवढे मोठे असले पाहिजे, असे मनात म्हटले.

उपलने पेलाभर पाणी लक्ष्मीच्या हातात दिले आणि म्हणाला—"तुझा मामा पाणी गोड करून द्यायला तुला अद्भुत मंत्रशक्ती अवगत असल्याचे म्हणाला होता. बघू या तुला मंत्रबळाने पाणी गोड करतां येते का?"

लक्ष्मी म्हणाली—"पहिल्याने पाणी स्वच्छ ताजे पाणी आहे की गोड आहे ते पिऊन पाहून घ्या."

उपलने पाणी पिऊन साधे पाणी असल्याचे सांगितले. तेव्हां लक्ष्मीने उपलच्या हातातून पेला मागून घेतला आणि ऊन पाण्याला गार करण्यासाठी फुंकर घालतात तसा फूकर घालून पेला पुन्हां उपलला देत म्हणाली—"पिऊन पहा आता!"

उपलने पाणी पिऊन पाहिले. छान गोड होते. म्हणाला—"मुली! छान गोड आहे पाणी! हा घे तुला रत्नहार! तू माझी सून झालीस!"

[illegible] लक्ष्मी आणि [illegible] विवाह झाला. [illegible] चौधरीला काही खर्च करावा लागला नाही. सर्व खर्च उपलनेच केला.

लग्नसोहळा! उरकल्यावर विष्णूने लक्ष्मीला विचारले—"काय ग, त्या दिवशी तू पाणी गोड करून कसे काय दाखविलेस?"

"सॅकरीनचे बोट लावले होते, आणखी काय? माझ्या मामांनी माझ्या बोटाला सॅकरीन लावून ठेवले होते. बाबांच्या हातांतून मी पेला घेतला तेव्हां पाण्यात ते बोट बुडविले होते. म्हणून पाणी गोड झाले!" लक्ष्मी म्हणाली.

"आणि आतां बाबांनी विचारले तर?" विष्णूने विचारले.

"मी सांगेन लग्न झाल्यावर माझे गोत्र बदलले आणि त्याबरोबर मंत्रबळपण निघून गेले. इतर गोष्टी तुम्ही आणि सासूबाई दोघांनी संभाळून घ्या." लक्ष्मी स्मित करून म्हणाली.

मृत्युपत्र

जेरुसलेम येथे एक प्रसिद्ध व्यापारी रहात असे. व्यापारी परदेशात व्यापारासाठी जाई येई. त्याला एक मुलगा होता. तो एकटाच घरी राहून विद्याभ्यास करी. व्यापाऱ्याबरोबर परदेशात त्याचा गुलाम जात असे.

एकदां परदेशात असतांना व्यापारी एकाएकी आजारी पडला. जिवंत घरी पोचण्याची आशा उरली नाही. त्याला मुलाचे कसे होणार याची काळजी वाटू लागली. काही लिहून गुलामाच्या हाती पाठवावे तर गुलाम ते दाबून टाकील आणि मुलाला घराबाहेर काढून सर्व संपत्ती लुबाडील. अशा परिस्थितीत मृत्युपत्र लिहून पाठवावे तर कसे, हे त्याला कळेना. परंतु बराच वेळ विचार केल्यावर त्याला एक गोष्ट सुचली व त्याने तसे मृत्युपत्र लिहून गुलाम नोकराच्या हाती घरी पाठवायचे ठरविले. काही तरी मार्ग निघाल्याचा आनंद झाला.

त्याने परदेशातल्याच आपल्या व्यापारी मित्रमंडळींच्या सल्ल्याने मृत्युपत्र लिहायला एका हुशार माणसाला बोलावून घेतले. त्याने त्या माणसाला बोलावून आणायला आपल्या गुलामालाच पाठविले. गुलाम त्याला बोलावून घेऊन आला. त्याने व्यापाऱ्याने सांगितल्याप्रमाणे सुंदर अक्षरात मृत्युपत्र लिहून दिले. मृत्युपत्रात व्यापाऱ्याने असे नमूद करविले की त्याचा गुलाम, जमीन जुमला व जेवढा पैसा अडका होता ती त्याची स्वतः मिळविलेली संपत्ती आहे. सर्व संपत्ती गुलामाच्या नांवे लिहिली आहे. तरी मुलाने मृत्युपत्राप्रमाणे ज्याला जे मिळावयाचे असेल ते मिळण्यापूर्वी संपत्तीतले त्याला हवे असेल ते मागून घ्यावे. पुढे लवकरच व्यापारी हृद्रोगाने मरण

पावला. त्यानंतर मृत्युपत्र घेऊन त्याचा गुलाम नोकर जेरुसलेमला परत आला. त्याने मृत्युपत्रात लिहिल्याप्रमाणे मयत व्यापाऱ्याच्या सर्व संपत्तीवर आपला अधिकार सांगितला.

बाप मेल्याचे दु:ख आणि बापाच्या सर्व इस्टेटीवर आपला काही हक्क नाही या गोष्टीचे दु:ख! मुलाला पुढे काय करावे हे सुचेना. त्याने वारसाहक्काप्रमाणे त्याला बापाची सर्व संपत्ती मिळाली पाहिजे असे गुलाम नोकराला सांगितले. पण त्याने त्याला धुडकावून लावले व मृत्युपत्राप्रमाणे सर्व संपत्तीवर त्याचा हक्क असल्याचे सांगितले व म्हणाला-"त्या संपत्तीत तुला जे हवे असेल ते मागून घे!"

व्यापाऱ्याचा मुलगा आपल्या बापाच्या एका वृद्ध मित्राला जाऊन भेटला. त्याने त्याचा सल्ला घेतला. तो मित्र हुशार व चतुर होता. त्याने मुलाने जे सांगितले ते सर्व लक्षपूर्वक ऐकून घेतले आणि म्हणाला-"बाळ! तू काळजी करू नकोस. तुझ्या [illegible] लिहिले आहे. उद्या, आपण न्यायालयात जाऊ. तेथे न्यायाधीश गुलामाला मृत्युपत्र घेऊन हजर रहायला बोलवील. तेव्हां न्यायाधिशासमोर काय बोलायचे ते मी सांगतो. त्याप्रमाणे कर म्हणजे झाले!"

दुसऱ्या दिवशी गुलाम नोकर व व्यापाऱ्याचा मुलगा न्यायालयात हजर झाले. न्यायाधिशाने सर्वासमक्ष मृत्युपत्र वाचवून घेतले आणि मुलाला विचारले-"तू ऐकलेस ना, तुझ्या बापाने मृत्युपत्रात काय लिहिले आहे ते? तेव्हां बापाच्या संपत्तीतले तुला जे हवे असेल ते मागून घे!"

त्याचे उत्तर काय द्यायचे ते वृद्ध मित्राने मुलाला सांगून ठेवले होते. म्हणून तो म्हणाला-"मला हा गुलाम नोकरच हवा आहे!"

न्यायाधिशाने गुलाम नोकराला व्यापाऱ्याच्या मुलाबरोबर जायला सांगितले. अशा तऱ्हेने संपत्तीबरोबर गुलाम नोकर व्यापाऱ्याच्या मुलाला मिळाला.

वरशोधन

मालव देशाचा राजा मतिमंत याला चंद्रिका नावाची एक रूपवती कन्या होती. मुलगी एकुलती एक होती, म्हणून ती फार लडात वाढली होती. मतिमंताच्या दरबारात विद्वान पंडितांना आदर मिळे. मुलगी विदुषी व्हावी म्हणून त्याने आपल्या मुलीला शिकविण्यासाठी एका विद्वान पंडिताला नेमले होते. मुलीने विद्याभ्यासातही चांगली उन्नती केली होती. रूपाबरोबर विद्वत्ताही असल्यामुळे तिची कीर्ती जवळपासच्या सर्व राज्यांत पसरली.

चंद्रिका लग्नायोग्य झाली तेव्हां राजाने आपल्या मंत्र्यांशी व प्रधानाशी तिच्या योग्य वरशोधनासंबंधी विचारविनिमय सुरू केला. त्यांनी दूत पाठवून सुंदर राजकुमारांच्या तसबिरी मागवून राजकन्येला दाखविल्या. परंतु राजकन्येचा विचार काही निराळाच होता. ती आपल्या वडिलांना म्हणाली-"बाबा! चित्रे पाहून का कोणाची बुद्धिमत्ता किंवा विद्वत्ता कळणार? माझ्याहून कमी विद्वान मुलाशी मी नाही लग्न करणार. तुम्हांला हरकत नसेल तर मी आपल्या योग्य पतीची परीक्षा घेऊन निवड करीन." मंत्र्यांनी होकार दिल्यावर चंद्रिकाने एक श्लोक लिहून राजाच्या हातात दिला व म्हणाली-"बाबा, या श्लोकाचा गूढार्थ सांगू शकेल अशा तरुणाशींच मी लग्न करीन." तो श्लोक असा-

प्रात द्यूत प्रसंगेन
मध्याह्ने स्त्रीप्रसंगत:,
रात्रौ चोर प्रसंगेन
कालो गच्छति धीमताम्

राजाने तो श्लोक सुवर्णाक्षरांनी एका शिळेवर कोरून ठेवून मुलीच्या स्वयंवराची गोष्ट जाहीर केली.

सौ. अनसूया प. मराठे

स्वयंवराची गोष्ट ऐकून अनेक राजकुमार स्वयंवराला हजर झाले. प्रत्येकाने श्लोक वाचून श्लोकाचा अर्थ थोडक्यात असा सांगितला :–

सकाळी द्यूत खेळण्यात, दुपारी स्त्रियांसंबंधी गप्पागोष्टीत आणि रात्री चोरांसंबंधी बोलण्यात बुद्धिमान लोकांचा दिवस निघून जातो.

परंतु चंद्रिकाने श्लोकाचा गूढार्थ तो नसल्याचे सांगून सर्वांना निरोप दिला. त्या श्लोकाचा आणखी अर्थ काय असू शकेल कोणाला कळेना. राजा व राणी दोघे मुलीच्या त्या विचित्र हट्टामुळे कदाचित तिचे लग्नच होते का नाही या काळजीत पडले.

मालव देशाच्या सेनापतीच्या मुलाचे नाव जयसिंह असे होते. तो हुशार होता. त्याच्या मनांत राजकन्येशी विवाह व्हावा असे फार होते. त्याने राजाच्या परवानगीने श्लोकाचा अर्थ सांगण्याची इच्छा दर्शविली. तो राजा व दरबारी लोकांना नमस्कार करून म्हणाला–

"[illegible] कसा उपयोग करतात हे या श्लोकांत सांगितले आहे. द्यूतसंबंधी प्रसंगाचा अर्थ महाभारत वाचन आहे. कारण द्यूत झाले नसते तर महाभारत घडले नसते. तसेच स्त्रियांसंबंधी प्रसंगाचा अर्थ रामायण आहे. मंथरेने कैकेयीला सल्ला दिला म्हणून तिच्या हट्टामुळे रामाला राज्य मिळाले नाही. त्याला वनवासात जावे लागले आणि सीतेचे हरण झाले म्हणून रामरावण युद्ध झाले. स्त्रियांसंबंधी प्रसंगाचा अर्थ रामायणवाचन असा झाला. चोरासंबंधी प्रसंगाचा अर्थ श्रीकृष्ण कथा–म्हणजे कृष्णावताराची भागवत कथा आहे. कारण कृष्णाने 'माखनचोर', 'दधीचोर' अशी अनेक नावे गोपींकडून मिळविली होती. याप्रमाणे सर्व श्लोकाचा अगदी निराळा अर्थ होतो."

जयसिंहने लावलेला अर्थ चंद्रिकेने मान्य केला आणि तिने त्याच्या गळ्यात वरमाळा घातली. त्या दोघांचा विवाह सुमुहूर्तावर राजाराणीने करून दिला.

उडणारा घोडा

[३]

सुलतानाला वाटत होते की उजाडल्यावर सर्व सैन्य समोर पाहूनच कमाल भयभीत होईल. सैन्य त्याला घेरून कैद करील किंवा ठार करील. अशा तऱ्हेने शाहजादीवरचे संकट टळेल. म्हणून सुलतानाने एका खुजाच्या हाती वजिराकडे निरोप धाडला की ससैन्य येऊन उजाडतांच राजमहालाला वेढा घालावा आणि त्या शाहजाद्याला कैद किंवा ठार करावे.

उजाडल्यावर सुलतानाने शाहजाद्यासाठी एक चांगला घोडा तबेल्यातून घेऊन यायला शिपायाला पाठविले.

ते ऐकून कमाल स्मित करून म्हणाला– "मी ज्या घोड्यावर बसून तुमच्या राज्यात प्रवेश केला त्याच घोड्यावर बसून मी युद्ध करणार आहे. मला दुसऱ्या घोड्याची मुळीच गरज नाही."

"तुझी मर्जी!" सुलतान म्हणाला.

नंतर दोघे महालाबाहेर मैदानात आले. तेथे सुलतानाची फौज युद्धाच्या तयारीने उभी करण्यात आली होती.

सुलतान आपल्या फौजेला समोर उभी पाहून म्हणाला–"सैनिक हो! हा तरुण युवक शाहजादीशी लग्नाच्या इच्छेने आपल्या राज्यात शिरला आहे. हा सुंदर तरुण आहे, शूर व साहसी आहे. हा एकटा सर्वांबरोबर एकदम युद्ध करून सर्वांचा पराभव करणार आहे. तुम्ही एक असा की एक लाख तो म्हणतो सर्वांशी तो युद्धाला तयार आहे. म्हणून तो तुमच्यावर हल्ला करील तेव्हां तुम्ही जरा सुद्धां मागेपुढे न पाहतां याला चारी बाजूने घेरा आणि कैद किंवा ठार करून माझ्यासमोर हजर करा. हा गर्विष्ठ आहे. याचा गर्व उतरला

पाहिजे. परंतु सावधपणे आणि धैर्याने याच्याशी युद्ध करा."

नंतर सुलतान कमालला म्हणाला– "ठीक तर ये आणि आपला शौर्यपराक्रम काय तो दाखव! नाही तर मी तुझ्या समोरच माझ्या सैन्याने काय करायचे ते सांगितले आहे. तू या सैन्याला जिंकले नाहीस तर तुझी जी गत होईल, तुला माहीतच आहे."

कमाल सुलतानाला म्हणाला–"आपण न्याय्य युद्ध करणार आहां की अन्याय्य, तुम्हीच ठरवा. मी पायी एकटयाने तुमच्या सैन्याशी कसा काय युद्ध करू म्हणता?"

"मी तुझ्यासाठी घोडा आणवायला सांगितले होते, पण तूच नकार दिला [illegible] मी [illegible] तयार आहे." सुलतान म्हणाला.

"मला तुमच्या घोडयाची गरजच काय? मी ज्या घोडयावर बसून तुमच्या राज्यात आलो त्याच घोडयावर बसून मी युद्ध करणार!" कमाल म्हणाला.

"तो घोडा कोठे आहे, सांग, मागवून देतो." सुलतान म्हणाला.

"आपल्या महालाच्या गच्चीवर आहे!" कमाल म्हणाला.

सुलतान आश्चर्यचकित होऊन काही वेळ कमालकडे पहात उभा राहला. नंतर त्याने त्याला विचारले–"माझ्या महालाच्या गच्चीवर? अरे तो वर कसा काय जाईल? [illegible] डोके फिरले तर नाही?"

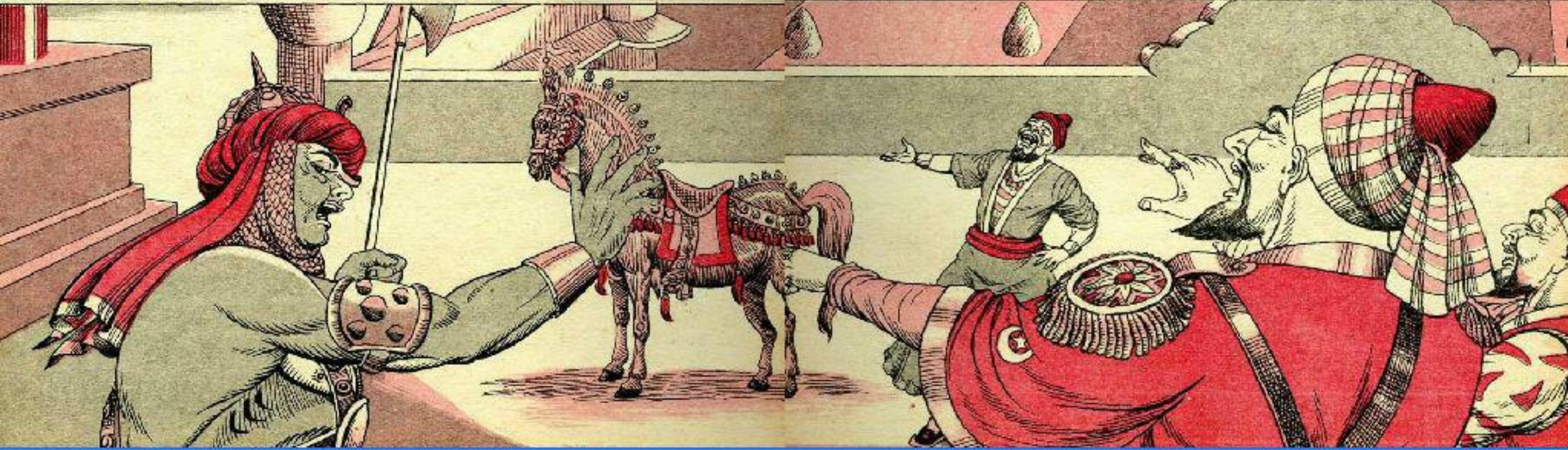
"मी बरळत नाही की माझे डोके फिरलेले नाही. आपण पाहिजे तर कोणाला गच्चीवर जाऊन पाहून यायला सांगा." कमाल म्हणाला.

"तू म्हणतोस म्हणून मी आपल्या एका नोकराला पाठवून पाहून यायला सांगतो." असे सांगून सुलतानाने सेनापतीला आज्ञा केली–"सेनापती! तुम्ही स्वतः महालाच्या गच्चीत जाऊन पाहून खात्री करून या. तेथे घोडा दिसला तर त्याला घेऊन या."

कमाल म्हणाला ते सर्व शिपाई ऐकत होते. ते चकित होऊन परस्परांशी बोलू लागले–"घोडा जिना चढून वर गच्चीवर कसा काय गेला बुवा! अशक्य! या माणसाचे डोके नक्कीच फिरले आहे."

तिकडे सेनापती जिना चढून गच्चीवर गेला. तेथे त्याला एक अत्यंत सुंदर घोडा दिसला. पण तो लाकडी घोडा होता. त्याच्या अंगावर जागोजागी हस्तीदंती काम केलेले होते. तेव्हां सेनापती आणि त्याच्या बरोबर गेलेले शिपाई आपसांत बोलू लागले–"नक्कीच त्या तरुणाचे डोके फिरलेले आहे. तरी तो घोडा घेऊन गेलेच पाहिजे आणि खऱ्या गोष्टीचा उलगडा करून घेतला पाहिजे. चला तर उचला, घेऊन जाऊ या सुलतानांकडे!"

त्यांनी तो लाकडी घोडा उचलून सुलतानासमोर नेऊन ठेवला. सुलतानाने

चकित होऊन विचारले–"तू म्हणालास तो घोडा हाच का?"

"होय! याच घोड्यावर चढून मी आलो होतो आणि या घोड्यात विशेष काय आहे, हे मी तुम्हांला दाखवितो." कमाल म्हणाला.

"तरमग बस घोड्यावर!" सुलतान म्हणाला.

"तुमचे हे शिपाई मागे सरकले तर ना मी बसणार घोड्यावर!" कमाल म्हणाला.

सुलतानाने जवळ उभे असलेल्या सर्व सैनिकांना दूर उभे रहायला सांगितले.

"सुलतान! पहा आता मी या घोड्या-वर बसून आपल्या सैन्यावर कसा हल्ला करतो ते. तुमच्या सैन्याची धुळधाण उडवून देतो!" कमाल म्हणाला.

"तुला वाटेल तसे कर. दया दाख-विण्याचे काही एक कारण नाही. ते देखील तुझ्यावर दया दाखविणार नाहीत." सुलतान म्हणाला.

कमाल चटदिशी टांग मारून घोड्यावर बसला. शिपाई वाट पहात होते की कमाल पुढे आला की त्याला भाल्यांनी खोचून ठार करावयाचे. काही शिपाई मनांतल्या मनात म्हणत होते की कमाल किती वेडा आहे, आणि काही शिपाई वेडा दिसत नाही असे ही म्हणत होते.

घोड्यावर बसल्याबरोबर कमालने कळ दाबली आणि घोड्याला थोडे मागेपुढे हलवून त्याच्या अंगात भरपूर वारा भरून घेतला. त्यानंतर एकाएकी घोडा आकाशात उडू लागला. सुलतान ओरडला–"अरे पाहतां काय, धरा, पकडा त्याला." परंतु त्याचे ओरडणे व्यर्थच होते.

वजीर म्हणाला–"जहांपनाह! उडणाऱ्या पक्षाला कसे काय पकडतां येईल? तो सामान्य माणूस दिसत नाही. कोणीतरी जादुगार, मांत्रिक दिसतो आहे. तो पळून गेला, बरे झाले. अल्लाची मेहरबानीच म्हणावयाची! त्यात दुःख करण्याचे कारणच काय?"

परंतु सुलतानाच्या डोळ्यांवर विश्वास होईना. घोडा उडाला कसा? त्याने महालात जाऊन शाहजादीला तो तोतया शाहजादा आकाशात उडून गेल्याचे सांगितले आणि म्हणाला–"एकदांची पीडा टळली!"

परंतु शाहजादी ते ऐकून रडू लागली आणि "माझ्या प्रियकराला घेऊन या!" म्हणत पलंगावर जाऊन पडून राहली.

सुलतान तिची समजूत घालीत तिला धीर देत म्हणाला–"अग खुळे, त्यात रडायला काय झाले? तो कोणीतरी लुच्चा भामटा होता. त्याने तुझ्यावर मंत्र टाकून तुला वश करून घेतले होते. आम्ही वांचलो व तू पण वांचलीस!"

सुलतानाने मुलीच्या मनाचे सांत्वन कर-ण्याचा अनेक प्रकारे प्रयत्न करून पाहिला. परंतु ते सर्व फुकट गेले. तिच्या मनावर त्याचा काहीएक परिणाम झाला नाही. ती आणखी जास्त मोठ्याने रडू लागली. तिने बापाला सांगून टाकले–"माझा प्रियकर मला पुन्हां भेटेपर्यंत मी अन्नाला हात लावणार नाही."

मुलीचे दुःख दूर करण्याचे दूरच राहले, सुलतानाला दुसरीच काळजी लागली. या मुलीच्या डोक्यातून त्या भामट्याचे खूळ कसे काढायचे?

तिकडे कमाल त्या कळीच्या घोड्यावर बसून स्वदेशी निघाला. त्याच्या मनात देखील शाहजादीचाच विचार होता. स्वदेशी आपण पोहचू याचा आनंद होण्याऐवजी

शाहजादीची पुन्हां कशी भेट होणार, हाच विचार त्याच्या मनात येत होता. आपण सीरिया देशाच्या राजधानीत उतरलो होतो, एवढे त्याला माहीत होते. परंतु परत त्या देशात या घोड्यावर बसून कसे पोंचायचे हे त्याला माहीत नव्हते.

कमालचा घोडा वायुवेगाने उडत आपल्या मालकाला लवकरच स्वदेशी घेऊन आला. कमालने आकाशात काही वेळ घिरट्या घातल्या आणि शेवटी राजवाड्याच्या गच्चीवर उतरला. त्याने घोडा वर गच्चीतच ठेवला आणि जिना उतरून महालात गेला. जिकडे पहावे तिकडे सामसूम होते. सर्व खोल्यात व दालनात राख [illegible]लेली होती. अ[illegible] देशाच्या रीतीप्रमाणे कोणी मेल्यावर घरातल्या सर्व खोल्यात राख पाहून शाहजादा कमालला कळेना की मेला कोण? त्याने बापाच्या महालात जाऊन पाहिले. तेथे सुलतान आणि कमालच्या बहिणी शोकवस्त्रे अंगात घालून बसल्या होत्या. सर्वांचे डोळे बराच वेळ रडत राहिल्यामुळे सुजलेले होते.

कमालला पाहतांच सुलतान उठून उभा राहिला आणि आनंदातिरेकाने घेरी येऊन खाली पडला. नंतर कमालने बापाला हात देऊन उभे केले. सुलतान मुलाला कडकडून भेटला. प्रजा खूष झाली. चहूकडे आनंदी आनंद झाला.

मुलाच्या तोंडी सर्व वृत्त ऐकून सुलतानाने अल्लाला त्याच्या मेहरबानीबद्दल धन्यवाद दिले. एक आठवडाभर राजधानीत उत्सव आणि मेजवान्या चालू होत्या. प्रजेला कळावे की शाहजादा सुखरूप घरी परत आला आहे यासाठी सुलतान मुलाबरोबर घोड्यावर बसून राजधानीत फिरून आला.

उत्सव आणि मेजवान्या संपल्यावर कमालने बापाला विचारले—"तो म्हातारा कोठे आहे कळीचा घोडा तयार करणारा?"

"त्याचे नाव काढू नकोस. त्याचे तोंड पाहिले तेव्हांपासून एकामागून एक किती संकटांना तोंड द्यावे लागले म्हणून सांगू? तू [illegible] खुषीत मी सर्व कैद्यांना सुटका जाहीर केली, परंतु त्याला नाही सोडले." सुलतान म्हणाला.

परंतु कमालच्या खास विनंतीवरून सुलतानाने त्या कारागिराला सोडले आणि त्याला दरबारी पोशाख देऊन त्याचा सत्कार केला. परंतु आपल्या मुलीविषयी मात्र सुलतान एक चकार शब्द बोलला नाही. या पोराला मी घोड्यावर कां बसू दिले या गोष्टीचा विचार करून म्हातारा पश्चात्ताप करू लागला. आता त्याला घोड्याचे सर्व गुपित कळलेच आहे.

परंतु सुलतानाला त्या घोड्याची दहशत बसल्यासारखी झाली होती. तो मुलाला म्हणाला—"बाळ! तू पुन्हां कधी या घोड्यावर बसण्याचे नाव काढू नकोस. कारण त्या घोड्याला आणखी कोठे व कोणकोणती कळ आहे तुला कोठे माहीत आहे? दुसरेच एखादे संकट ओढवले तर!"

परंतु कमाल बापाची ती इच्छा पुरी करू शकला नाही. कारण त्याच्या मनात शाहजादी शम्स अल नहर कायमचे घर करून बसली होती. एकदां सुलतानाने एक मैफिल ठेवली. मैफिलीत एक गायिका प्रेमगीत म्हणत होती. ते गीत ऐकून कमालला शम्स उल नहरची आठवण झाली. तो देहभान विसरून जिना चढू लागला आणि गच्चीत ठेवलेल्या घोड्यावर बसून त्याने कळ दाबली. दुसऱ्या क्षणाला घोडा आकाशात उडू लागला आणि पाहतां पाहतां दृष्टीआड झाला.

परंतु रात्री घडलेली ती गोष्ट सुलतानाला कळली नाही. शाहजादा राजमहालात कोठे दिसत नसल्याचे ऐकून त्याचा शोध सुरू झाला. गच्चीत घोडादेखील दिसला नाही. तेव्हां आपण घोड्याचा चक्काचूर कां करून टाकला नाही, या गोष्टीचा विचार करून सुलतान पश्चात्ताप करू लागला. पुन्हां घोडा हाती लागला तर तो जाळून टाकायचे त्याने ठरविले. परंतु तूर्त तरी पश्चात्ताप करणेच काय ते त्याच्या पदरात पडले होते. (क्रमशः)

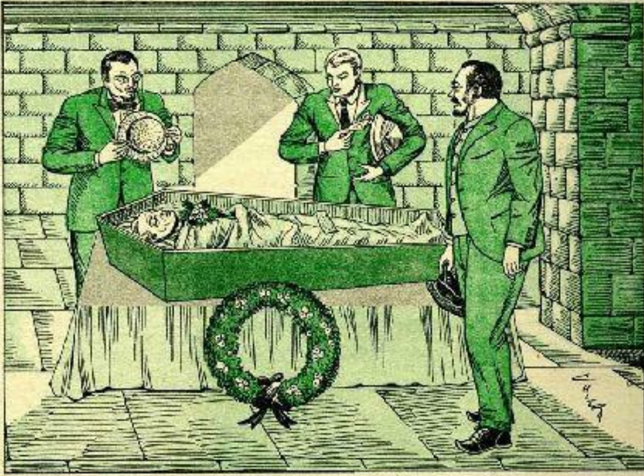
चलाख इंग्रज

एक डच (हॉलंड निवासी), एक फ्रेंच आणि एक इंग्रज तिघांची परस्पर मैत्री होती. ते तिघे एकदा आपल्या एका मरणासन्न मित्राला भेटायला गेले. आपल्या तिघां मित्रांना भेटल्याचा त्याला परमानंद झाला. आपली एक शेवटची इच्छा म्हणून तो आपल्या मित्रांना म्हणाला–"आतां मरण काही सुटत नाही. तुम्ही माझ्यावर एवढे उपकार करा की मी मेल्यावर माझ्या शवपेटीत पांच पांच पौंड ठेवून द्या.

दुसऱ्याच दिवशी त्याला मरण आले. डच मित्राने मयत मित्राच्या इच्छेप्रमाणे त्याच्या शवपेटीत पांच पौंड ठेवले.

फ्रेंच मित्राने पांच पौंडाचा एक चेक लिहून शवपेटीत ठेवला. तो चेक वटवणे शक्य नाही हे त्याला माहीत होते.

इंग्रज मित्राने चटदिशी आपले चेकबुक खिशांतून काढून पंधरा पौंडाचा चेक लिहून शवपेटीत टाकला आणि डच मित्राने शवपेटीत ठेवलेले पांच पौंड आणि फ्रेंच मित्राने टाकलेला पांच पौंडाचा चेक काढून घेतला.

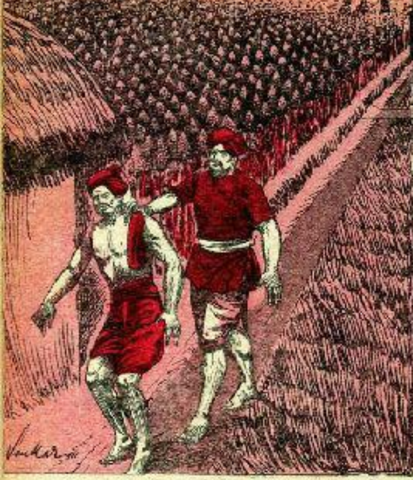
फोडा नी झोडा

वेंकटगिरी नावाच्या एका गांवी वीरबाहू नावाचा एक शेतकरी रहात असे. त्याच्याजवळ चार एकर जमीन होती. तो खूप मेहनत करून शेतात निरनिराळी पिके काढी. त्या पिकांवर त्याचा व त्याच्या कुटुंबाचा उदरनिर्वाह चाले.

एक वर्षी पाऊसच पडला नाही आणि दुष्काळ पडला. चोर आणि दरोडेखोरांचे फावले. परंतु दुसऱ्या वर्षी चांगला पाऊस पडला आणि चांगले पीक निघाले. शेतकऱ्यांनी देवाचे आभार मानले.

त्या वर्षी वीरबाहूने ज्वारी पेरली होती आणि ज्वारीची ताटे दीड दोन पुरुष उंचीची वाढलेली पाहून वीरबाहूचे मन कसे उल्हसित होते. कणसे लागली आणि पाहण्यासाठी वीरबाहू रात्रंदिवस मांच्यावर जागून काढी. दिवसां पोपट आणि इतर पक्ष्यांचा सुळसुळाट होता आणि रात्री चोर कणसे कापून नेतील याची भीती होती. एक दिवशी रात्री कांबळे ओढून तो पडून असतां शेतात कोणी शिरल्याचा आवाज ऐकू आला. म्हणून काठी घेऊन तो त्या बाजूला निघाला.

त्याला परस्परांपासून दूर निरनिराळ्या जागी चार चोर कणसे कापून घेत असलेले दिसले. स्वच्छ चांदणे पडले होते. वीरबाहूने त्यांना दुरूनच ओळखले. ते त्याच्या गावातलेच होते. चौघांचा समाचार एकाच वेळी एकट्याने घेणे त्याला धोक्याचे वाटले. तेवढ्यात त्याला एक युक्तीसुचली. त्याने आपली काठी एका खुणेच्या जागी ठेवून दिली. चोरांपैकी एक जण ब्राह्मण होता, दुसरा क्षत्रिय होता, तिसरा वाणी होता आणि चवथा त्याच्याच सारखा एक शेतकरी होता. वीरबाहू सर्व प्रथम ब्राह्मणाजवळ जाऊन त्याला नमस्कार करून

म्हणाला–"गुरुजी! अहो या मध्यरात्रीच्या वेळी इतका कष्ट करण्याची गरजच काय होती? आपण मुलाबरोबर सांगून पाठविले असते तर मी स्वत: नसतो का घेऊन आलो? काही बिघडले नाही, पाहिजे तेवढी कणसे काढून घेऊन जा!"

शेतकरी म्हणाला ते ऐकून ब्राह्मणाला परमानंद झाला आणि तो जास्त जोराने कणसे काढू लागला.

त्यानंतर वीरबाहू क्षत्रिय होता तेथे गेला आणि म्हणाला–"आपण आमचे मायबाप सरकार! हे शेत आपलेच आहे, पाहिजे तितकी कणसे काढून घ्या. आम्ही आपली प्रजा आहो!"

क्षत्रिय निर्भयपणे कणसे काढू लागला. तेव्हां वीरबाहू वाणी होता तिकडे गेला आणि म्हणाला–"अहो शेटजी, आपण पिढ्यान् पिढ्या मागितले तेव्हां उधारीवर माल देत आला, कर्जाऊ रक्कम देत आला, तेव्हां येथे आपल्याला कोण अडवणार? आपण मनात येईल तेवढी कणसे काढून घ्यावी." वाण्याला कणसे तोडून घ्यायला उत्साह चढला.

वीरबाहू शेवटी शेतकरी होता तिकडे गेला–"अरे, ब्राह्मणाला दान, क्षत्रियाला कर आणि वाण्याला कर्जाचे व्याज देऊन देऊन आपण नागवले जातो. पण तू तुझ्याच सारखा घाम गाळून मेहनत करणाऱ्या शेतकऱ्याला लुबाडायला आलास! चल माझ्या आईकडे ती सांगेल तसा मी तुझ्याशी वागेन."

असे सांगून वीरबाहू शेतकऱ्याला धरून आपल्या झोपडीत घेऊन गेला. इतर तिघे जण कणसे तोडण्याचे काम सपाट्याने करीत राहले.

वीरबाहू थोड्या वेळाने परत आला आणि ब्राह्मणाला जाऊन म्हणाला–"गुरुजी! माझी आई म्हणते की ब्राह्मणाने दान घ्यावे तो त्याचा हक्क आहे, पण चोरी करणे पाप आहे. चला, तिने बोलावून आणायला सांगितले आहे." असे सांगून [illegible] झोपडीत घेऊन गेला.

नंतर थोड्या वेळाने तो वाणी व क्षत्रिय होते तेथे येऊन वाण्याला म्हणाला–"अहो शेटजी! माझी आई म्हणते आहे की तुम्ही कधी उधारीवर धान्य दिले नाही की कर्जाऊ पैसे दिले नाहीत. तेव्हां कणसे तोडून नेणे चूक आहे. म्हणून चला माझ्या आईकडे आणि जे काही सांगायचे ते तिला सांगा!" असे सांगून वीरबाहू वाण्याला ओढून घेऊन गेला.

वाणी केविलवाण्या नजरेने क्षत्रियाकडे पहात राहला. परंतु त्याने त्याच्याकडे दुर्लक्ष केले आणि कणसे तोडण्याचे काम चालू ठेवले.

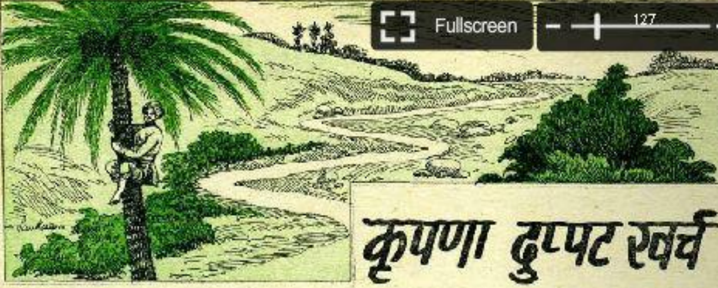
वाण्याला झोपडीत पोचता करून वीरबाहू काठी घेऊन क्षत्रिय होता तेथे आला. तेव्हां क्षत्रिय कणसांचे गाठोडे बांधीत होता. वीरबाहूच्या हातात काठी पाहून तो गाठोडे उचलून घेऊन पळू लागला. परंतु वीरबाहूने काठीचा एक तडाखा दिल्या-बरोबर क्षत्रिय गाठोड्याबरोबर खाली पडला. वीरबाहूने दोरीने त्याचे दोन्ही हात बांधले आणि म्हणाला–"चोरी करणाराला राजा शिक्षा करतो आणि राजाच चोरी करू लागला तर इतरांना जी शिक्षा भोगावी लागते ती त्याला सुद्धा भोगावी लागेल!"

"चल, तुझ्या आईकडे! ती असला अंधेर नाही चालू देणार! तिने इतरांना माफी केली असेल व ती मला सुद्धा नक्कीच माफ करील!" क्षत्रिय म्हणाला.

वीरबाहू स्मित करून म्हणाला–"माझी आई म्हणशील तर ही माझी जमीन आहे. तिच्या वतीनेच मी तुला कैद केले आहे. त्या तिघांना मी झोपडीत बांधून ठेवले आहे. तुला पण तेथेच नेतो."

नंतर वीरबाहूने चौघांना झोपडीत बंद केले आणि "चोर चोर!" म्हणून ओरडून शेतात पहारा देणाऱ्या इतर शेतकऱ्यांना गोळा केले. उजाडल्यावर चौघांना धरून पोलीस ठाण्यावर पोचते केले.

कृपणा दुप्पट खर्च

फार जुनी गोष्ट आहे. सोनपूर नावाच्या गांवी हिरण्यप्पा शेट नावाचा एक चिक्कू वाणी रहात असे. पैसा खर्च करायचा म्हणजे त्याच्या अंगावर काटा उभा राही. पैसा असून तो स्वत: किंवा त्याच्या कुटूंबातली माणसे कधी पोटभर जेवली नाहीत.

एकदा हिरण्यप्पाला शेजारच्या गांवी जावे लागले. रस्त्याच्या बाजूला शिंदीची झाडे होती आणि शिंदीच्या तांबड्या फळांचे झुपके मन मोहून घेत होते. हिरण्यप्पाला लहानपणापासून शिंदीची फळे फार आवडत. झाडाला फळांचे झुपके पाहून त्यांच्या तोंडाला पाणी सुटले. परंतु त्यांना झाडावर चांगले चढता येत नव्हते, बेताचेच चढता येत होते. तरी फळे चाखण्याचा मोह आवरेना. म्हणून त्रासाचे वाटत होते तरी हिरण्यप्पा झाडावर चढले. पोटभर फळे खाऊन घेतली आणि खिशात भरता आली तेवढी फळे भरून घेतली. नंतर झाडावरून उतरण्यापूर्वी खाली वांकून पाहिले तेव्हां डोळ्यासमोर काजवे नाचू लागले आणि अंधेरी आल्यासारखे झाले व त्याचबरोबर सर्वांगाला घाम सुटला. घेरी येऊन आपण खाली जमिनीवर आदळतो की काय असे देखील वाटले. तरी देवाचे नांव घेऊन उतरते वेळी देवाला म्हणाले– "देवा! जिवंत खाली पोचलो तर एक हजार ब्राह्मणांना जेवण देईन!"

थोडा धीर आला आणि हिरण्यप्पा शेट अर्ध्यावर उतरून आले. त्यांना थोडा जास्त धीर आला. धोका कमी वाटला. ते मनात म्हणाले–"एक हजार ब्राह्मणांना जेवायला घालायची गरज नाही, पांचशे ब्राह्मणांना नक्कीच जेवण दिले पाहिजे. किती झाले तरी देवासमोर बोललो आहे!"

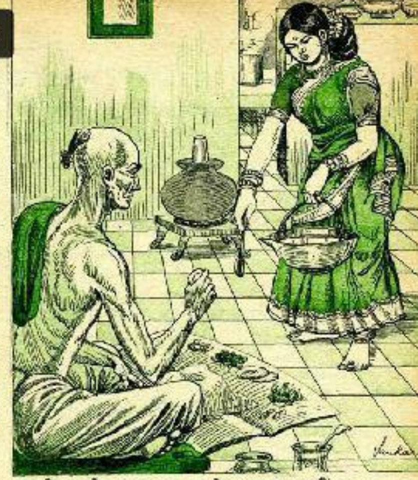
सौ. उषा स. सरदेसाई

[illegible] उतरल्यावर हिरण्यप्पांनी विचार केला, पांचशे लोकांना जेवायला घालणे अगदी फुकट आहे. शंभर जणांना जेवण देणे बरोबर होईल आणि शेवटी झाडावरून सुखरूप खाली उतरल्यावर हिरण्यप्पाने विचार केला–"शंभर फुकटघा-भटांना जेवण देण्यापेक्षा एका सद्ब्राह्मणाला जेवायला वाढले तर त्यात जास्त पुण्य लागेल.

घरी परत आल्यावर कोणाला जेवायला बोलवावे हा विचार त्यांच्या मनात आला. हरभटाला बोलाविले तर परातभर भात देखील त्याला पुरणार नाही. पुजारी रामशास्त्री बरा दिसतो. काटकुळा आहे, खाऊन किती खाणार? हिरण्यप्पा असा विचार करून सरळ रामशास्त्रीच्या घरी गेले आणि त्यांना आपल्या घरी जेवायला यायला आग्रहाची विनंती केली.

रामशास्त्रीला आश्चर्यच वाटले. वाण्याच्या घरी जेवायला कोण जातो, त्यांनी शिधा द्यायला सांगितला. परंतु हिरण्यप्पांनी ब्राह्मण सैंपाक्याकडून सैंपाक करवून वाढण्याचे वचन दिले तेव्हां रामशास्त्री कबूल झाले.

हिरण्यप्पाने बायकोला समजावून सांगितले की ते ज्या कामावर गावाला गेले होते ते काम पुरे न झाल्यामुळे त्यांना पुन्हां त्या

गावी जावे लागणार आहे. रामशास्त्रींना जेवायला बोलावून आलो आहे, तेव्हां ब्राह्मण आचाऱ्याला सांगून सर्व बेत बेताचा करवून द्यावा.

दुसऱ्या दिवशी हिरण्यप्पा दुसऱ्या गावी निघून गेले. दुपारी ठरल्या वेळेला रामशास्त्री जेवायला बसले. दिसायला ते हडकुळे होते, परंतु त्यांचा आहार तिघां चौघां भटांचा होता. म्हणून आचाऱ्याने मालक मालकिणीबरोबर स्वत:साठी व नोकरांसाठी म्हणून जो सैंपाक केला होता रामशास्त्रींनी एकट्याने तो संपविला. म्हणून हिरण्यप्पांच्या बायकोला सैंपाक्याकडून पुन्हां सैंपाक करवून घ्यावा लागला.

रामशास्त्रींना निरोप देतांना पान व सुपारी-बरोबर हिरण्यप्पाच्या बायकोने एक पैसा देखील ठेवला नव्हता. तेव्हां रामशास्त्री म्हणाले–"बाई! ब्राह्मणाला निदान दोन सुवर्णमुद्रा दक्षिणा म्हणून द्यायच्या असतात!"

म्हणून हिरण्यप्पाच्या बायकोने दोन सुवर्णमुद्रा दक्षिणा म्हणून देऊन त्यांवर पाणी सोडले.

दुसऱ्या दिवशी घरी आल्यावर हिरण्यप्पाला दोन सुवर्णमुद्रा दक्षिणा म्हणून दिल्याचे कळले आणि केलेला सर्व सैंपाक एकट्या रामशास्त्रीने फस्त केल्याचे पण कळले. हिरण्यप्पाने बायकोला तोंडाला आल्या त्या शिव्या हासडल्या आणि ब्राह्मणाला पोटभर जेवायला घातल्याचे जे पुण्य मिळाले होते ते सर्व घालवून बसला. एवढेच नव्हे तर काठी घेऊन रामशास्त्रीच्या घरी निघाले.

रामशास्त्रीला असे काही होईल याची कल्पना होतीच. म्हणून हिरण्यप्पाला येत

राहले आणि बायको व मुले रडू लागली.

हिरण्यप्पा जवळ आल्यावर रामशास्त्रीचा मुलगा रडके तोंड करून म्हणाला–"काल तुमच्या घरून जेवून आले तेव्हांपासून बाबा बेशुद्ध होऊन खाटेवर पडले आहेत. तुम्ही जेवायला काय वाढलेत कोणास ठाऊक? आठ दहा वेळा ओकले. वैद्यबुवा पाहून गेले आणि विषबाधा झाली असल्याचे सांगून गेले. आजच्या आज इलाज झाला नाही तर वांचणे शक्य नाही म्हणाले. कमीत कमी दोन सुवर्णमुद्रांचा खर्च येईल, म्हणाले. आम्ही पाटलांकडे गाऱ्हाणे न्यायलाच जात आहो."

हिरण्यप्पाने विचार केला आतां किती दंड बसतो कोणास ठाऊक. मुकाट्याने दोन सुवर्णमुद्रा आणून दिल्या आणि म्हणाले–"अरे, पाटलाबिटलाकडे जायची गरजच काय?"

तेव्हांपासून शिंदीची फळे दिसली की हिरण्यप्पाच्या अंगावर कांटा उभा राही.

शेटजीची युक्ती

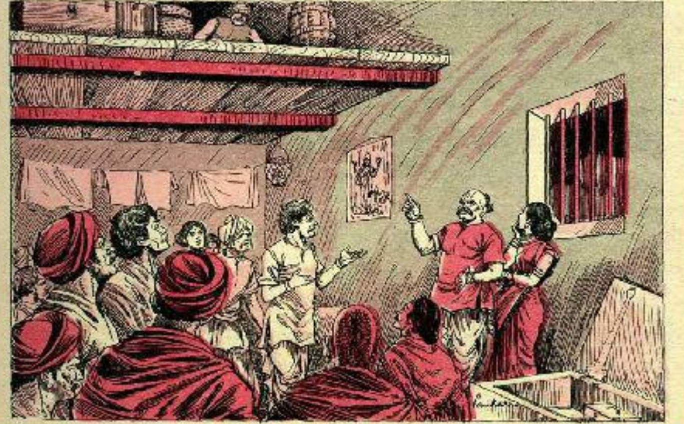
एका गांवी शांतीलाल नांवाचा एक व्यापारी होता. त्याच्यावर राजाची फार मर्जी होती. म्हणून तो दररोज दरबारात जाई. एक दिवशी रात्री त्याला घरी यायला फार उशीर झाला. तेव्हां त्याला माळ्यावर चोर लपून बसलेला दिसला. व्यापारी आंपल्या बायकोला म्हणाला–"हल्ली गावात चोरांचा सुळसुळाट वाढला आहे. म्हणून तू अंगावरचे सर्व दागिने काढून दे, तिजोरीत ठेवून देतो."

बायकोने दागिने काढून दिले. व्यापाऱ्याने तिजोरी उघडून दागिने ठेवायला हात तिजोरीत नेला मात्र आणि मोठ्याने किंकाळी फोडून ओरडला–"विंचू! बाप रे बाप! केवढा मोठा आहे?"

व्यापाऱ्याची किंकाळी ऐकून शेजारी धावले आणि विचारू लागले–"काय हो झाले?"

"तुम्ही सर्व माझा आवाज ऐकून धांवलात, पण माळ्यावर बसलेला चोर आला नाही उतरून विंचू मारायला?" व्यापारी म्हणाला.

सर्वांनी मिळून चोराला खाली ओढले आणि खूप बडविले.

लबाड मंत्री

धर्मपूर नावाच्या गावी एक जव्हेरी होता. तो धर्मभीरू व इमानदार होता. गांवात त्याचा चांगला मान होता. तो कोणाला फसविणार नाही हे सर्वांना माहीत होते. सर्वांचा त्याच्यावर पूर्ण विश्वास होता.

एकदा एका वृद्ध गृहस्थाने हिऱ्याचा एक हार आणून दिला आणि पांचशे सुवर्णमुद्रांपर्यंत विकता आला तर विकायला सांगितले. जव्हेऱ्याने होकार देऊन हार ठेवून घेतला.

त्यानंतर त्याच्याकडे कोणी खरेदीसाठी आला की जव्हेरी तो रत्नहार त्याला दाखवी. तो त्या हाराची किंमत पांचशे सुवर्णमुद्रा मिळावी यासाठी हरप्रकारे प्रयत्न करीत होता.

एकदां शेखर नावाचा मंत्री खरेदीसाठी जव्हेऱ्याच्या दुकानात आला. जव्हेऱ्याने त्याला तो हिऱ्याचा हार दाखवून त्याची किंमत सांगितली. शेखरने हार पाहून जव्हेऱ्याला, त्याच्याकडे तो कसा आला विचारले.

जव्हेरी शेखरला ओळखीत होता. तो पहिल्या नंबरचा लबाड व लोभी आहे व पैशासाठी वाटेल ते करायला तयार असतो, हे जव्हेऱ्याला माहीत होते. तरी एका म्हाताऱ्याने पांचशे सुवर्णमुद्रा किंमत सांगून हार विकायला ठेवला असल्याचे सांगितले.

"पांचशे सुवर्णमुद्रा! किंमत थोडा जास्तच आहे. चारशे सुवर्णमुद्रांना असेल तर मी घेईन. चारशेला देतां का?" शेखरने विचारले.

"ते शक्य नाही. त्या म्हाताऱ्याने पांचशेहून कमी असेल तर विकू नका असे सांगितले आहे." जव्हेरी म्हणाला.

"बरं तर असे करा, तुम्ही हा हार दाखविला पाहिजे. त्यांना तो आवडला आणि त्यांना [illegible] तर घ्यायलाच हवा." शेखर म्हणाला.

मंत्र्याच्या बोलण्यावर विश्वास करून जव्हेरी आपल्याबरोबर हार घेऊन मंत्र्याच्या घरी गेला. शेखर जव्हेऱ्याला म्हणाला– "मंडळींना घरांत नेऊन दाखवून आणतो." आणि जव्हेऱ्याला बाहेर वऱ्हांड्यात बसवून रत्नहार घरात घेऊन गेला आणि आंतून कडी लावून घेतली.

जव्हेऱ्याने बराच वेळ वाट पाहिली आणि दोन तीन तास बसल्यावर मात्र त्याला संशय आला की काही तरी भानगड आहे. त्याने दोन तीनदां दारावर थाप मारून पाहिली, परंतु कोणी दरवाजा उघडला नाही. तेव्हां त्याला लबाडीच असली पाहिजे या गोष्टीची शंका उरली नाही. काय करावे याचा विचार करीत तो घरी गेला. त्याला रात्रभर झोप आली नाही. तो वृद्ध मनुष्य येऊन हार मागू लागला तर त्यांना काय उत्तर द्यायचे त्याला कळेना.

दुसऱ्या दिवशी जव्हेरी मंत्र्याच्या घरी गेला. मंत्री दरबारात जायच्या तयारीत होता. जव्हेरी त्याला म्हणाला–"मालक! आपण तो रत्नहार ठेवून घ्यायचे ठरविले असेल तर ठीकच आहे नाहीतर परत करण्याची कृपा करावी. मी आणखी कोणाला तो विकू शकेन."

"तुम्ही काय म्हणतां तेच मला कळत नाही." मंत्र्याने आश्चर्य दर्शवून उत्तर दिले.

"काल आपण मला आपल्या घरी बोलावून गेलां आणि आपल्या मंडळींना हिऱ्यांचा हार दाखवून आणतो असे सांगून तो घरांत घेऊन गेला होता?" जव्हेऱ्याने विचारले.

"ही काय बडबड चालविली आहे. पिऊन बिऊन आलां आहां की काय? जास्त बडबड कराल तर मला शिपायाला बोलावून तुम्हांला धक्के मारून बाहेर काढावे लागेल." मंत्री दरडावून म्हणाला.

जव्हेऱ्याने हार सरळ रीतीने परत मिळणं शक्य नाही हे ओळखले. तो सरळ न्यायाधिशाकडे गेला आणि आपले गाऱ्हाणे स्पष्ट काय ते निर्भयपणे सांगितले. न्यायाधीश जव्हेऱ्याला चांगला ओळखीत होता, त्याचबरोबर मंत्र्याच्या लबाडीची पण त्याला चांगली माहिती होती. म्हणून जव्हेऱ्याच्या शब्दावर त्याचा पूर्ण विश्वास बसला. त्याने चवकशी करण्याचे वचन दिले आणि जव्हेऱ्याला घरी पाठवून दिले.

दुसऱ्या दिवशी न्यायाधिशाने युक्तीने मंत्र्याकडचा हार मागवून जव्हेऱ्याला द्यायचे ठरवून आपल्या घरी मेजवानीची व्यवस्था केली. सर्व दरबारी लोकांबरोबर मंत्र्याला पण जेवायला बोलाविले. न्याय निर्णय करते वेळी अडचण उत्पन्न झाली म्हणजे अशीच एखादी युक्ती तो करीत असे.

निमंत्रित लोक येण्यापूर्वी न्यायाधिशाने आपल्या एका विश्वासू नोकराला एक जबाबदारीची कामगिरी सोपविली. मंत्री आपली पादत्राणे बाहेर वऱ्हांड्यात ठेवून [illegible] की [illegible] पादत्राण [illegible] नेऊन मंत्र्याच्या घरी जावयाचे आणि मंत्र्याच्या मंडळींना सांगावयाचे की खुणेसाठी मालकांनी आपले पादत्राण दिले आहे आणि काल घेतलेला रत्नहार मागून आणायला पाठविले आहे. तो न्यायाधिशाच्या घरी नोकरीला आहे हेदेखील सांगायला न्यायाधिशाने सांगून ठेवले होते.

नोकराने न्यायाधिशाच्या सांगण्याप्रमाणे सर्व पाहुणेमंडळी आल्यावर मंत्र्याचे एक पादत्राण उचलून नेऊन मंत्र्यांच्या मंडळीकडून रत्नहार आणला.

सर्व पाहुणे मंडळी निघून गेल्यावर न्यायाधिशाने नोकराकडून तो हार मागून घेतला आणि जव्हेऱ्याला बोलावून त्याला तो हार परत दिला–"लबाडीने गेलेली वस्तू लबाडीनेच परत मिळवावी लागते."

रत्नहार परत मिळालेला पाहून जव्हेऱ्याला जिवात जीव आला. न्यायधिशाचे आभार मानले आणि आनंदाने घरी परत गेला.

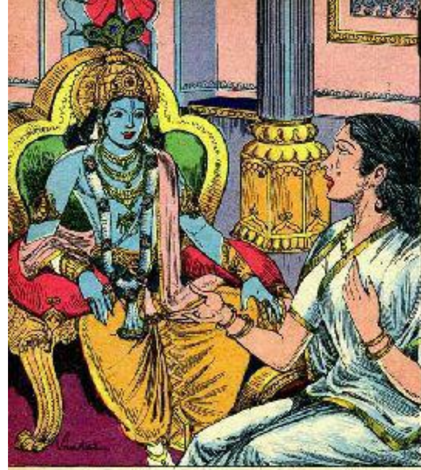

श्रीकृष्ण हस्तिनापूरला येत असल्याचे धृतराष्ट्राला कळले तेव्हां तो भीष्म, द्रोण, संजय, विदुर, दुर्योधन आणि आपल्या सर्व मंत्र्यांना बोलावून म्हणाला–" श्रीकृष्ण हस्तिनापूरला येत आहे. ही बातमी ऐकून राजधानीत उत्साह दिसतो आहे. वाटेत त्याला कोणत्याही प्रकारचा त्रास होता कामा नये. उलट सर्व सोयी झाल्या पाहिजेत. अनेक प्रकारे त्याच्या स्वागत सत्काराची व्यवस्था झाली पाहिजे."

दुर्योधनाने त्याप्रमाणे श्रीकृष्णाच्या स्वागतार्थ हस्तिनापुरापासून ते वृकस्थलपर्यंत सर्व रस्ते तोरणे व पताका बांधून अलंकृत करविले. कृष्ण जागोजागी बांधलेले मंडप व तोरणे पहात हस्तिनापूरला आला. दुर्योधनाशिवाय त्याचे सर्व भाऊ आणि भीष्म, द्रोण इत्यादिक रथात बसून त्याच्या स्वागतासाठी सामोरे गेले.

श्रीकृष्णाने धृतराष्ट्राच्या राजवाड्यासमोर रथातून उतरून पायीच तीन दालने ओलांडून धृतराष्ट्र सभेत बसला होता त्या सभेत प्रवेश केला. कृष्णाने सभेत पाऊल टाकल्याबरोबर धृतराष्ट्राबरोबर सर्वांनी उभे राहून श्रीकृष्णाचे अभिवादन केले. कृष्णाने सर्वात प्रथम भीष्माचार्यांना व धृतराष्ट्राला भेटून कुशल प्रश्न केले. त्यानंतर एकेक करून उपस्थित सर्व राजांना भेटला. कृष्णाला बसण्यासाठी धृतराष्ट्राने एक सुवर्णासन आणविले. कृष्ण सर्वप्रकारे आतिथ्य स्वीकारून सर्वांशी बोलला आणि

नंतर विदुराबरोबर त्याच्या घरी गेला. त्या दिवशी दुपारी तो कुंतीला भेटायला तिच्या घरी गेला. कुंती त्याला प्रेमालिंगन देऊन आपल्या सर्व मुलांची आठवण काढून रडू लागली. नंतर कृष्णाला बसायला सांगून म्हणाली–"कृष्णा! माझे मुलगे मला येथे ठेवून वनवासाला गेले. माझा देह येथे असला तरी माझे मन त्यांच्याबरोबर गेले होते. पितृविहीन मुलांना मी वाढविले. बारा वर्षे रानावनात व एक वर्ष अज्ञातवासात अशी तेरा वर्षे त्यांनी कशी काढली त्यांचे त्यांनाच ठाऊक! युधिष्ठिर धर्माचा भार धैर्याने वाहात आहे. कशी आहे त्याची तब्येत वगैरे? भीमार्जुन सकुशल आहेत ना? सहदेव काय म्हणतो आहे? तो माझी सेवा किती प्रेमाने करी? नकुल केव्हां भेटतो कोणास ठाऊक? माझ्या सर्व मुलांहून जास्त लाडकी माझी सुनबाई कशी आहे? इतक्या चांगल्या सुशील मुलीला दैव कष्टात ढकलू लागले की कुळवान धर्मपरायण कधी सुखी होतील का याच गोष्टीची शंका वाटू लागते."

कृष्ण कुंतीचे सांत्वन करीत म्हणाला– "तुझी व तुझ्या मुलांची आणि सुनेची लवकरच भेट होईल. ते आपल्या शत्रूचा पराभव करून तुला भेटायला येतील." त्यानंतर कृष्ण कुंतीचा निरोप घेऊन दुर्योधनाकडे गेला.

दुर्योधनाचा महाल इंद्रभवनासारखा सुंदर होता. तो त्या महालाच्या पहिल्या मजल्यावर एका रत्नखचित सिंहासनावर बसला होता. त्याच्या शेजारी दुःशासन, शकुनी व कर्ण बसले होते. तेथे कौरव व इतर राजेपण बसले होते. श्रीकृष्णाला आलेला पाहून सर्व त्याच्या सत्कारार्थ उठून उभे राहले. कृष्णाने सर्वांची यथोचित विचारपूस केली आणि त्याच्यासाठी तयार करून ठेवलेल्या आसनावर बसला.

दुर्योधनाने आपल्याच महालात श्रीकृष्णाने रहावे असा आग्रह केला. परंतु श्रीकृष्णाला ते मान्य नव्हते. तेव्हां दुर्योधनाने कृष्णाला विचारले– "कृष्णा! तू दोन्ही पक्षांना मदत करण्याचे कबूल केले आहेस. म्हणून आम्ही प्रेमाने तुझे जे यथोचित आतिथ्य करू ते तू कां स्वीकारीत नाहीस?"

"हे पहा, मी शिष्टाईसाठी पांडवांकडून आलो आहे. मला शिष्टाईच्या कामात यश आले तर मी अवश्य तुझे आतिथ्य स्वीकारीन." कृष्ण म्हणाला.

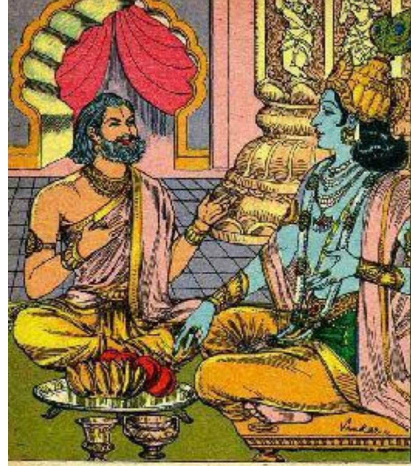
"आमच्या विषयी मनात शंकाकुशंका काढण्याचे मुळीच कारण नाही. तू ज्या कामासाठी आला आहेस त्यात यश किंवा अपयश येण्याशी आणि आमचे आतिथ्य स्वीकारण्याशी अर्थाअर्थी काय संबंध आहे? तू हस्तिनापुरी असेपर्यंत तुझे सर्वप्रकारे आतिथ्य करणे आमचे कर्त्तव्य आहे." दुर्योधन म्हणाला.

तेव्हां कृष्ण स्मित करून म्हणाला– "आपल्या स्नेही आप्तमंडळीबरोबर संकटात पडते वेळीसुद्धा राहून जेवणे शक्य असते. परंतु मला माहीत आहे व मी निराळे सांगण्याची गरज नाही माझ्याविषयी तुझे हे प्रेम औपचारिकच आहे आणि मी कोणत्याही प्रकारच्या संकटात पडलो नाही. वस्तुतः तुझे व आमचे वैरच आहे. म्हणून तू आमचे आतिथ्य करू नये आणि आम्ही ते स्वीकारू नये. तू पांडवांशी

विनाकारण वाकडे आगले आहेस. ते मला प्राणापेक्षा जास्त प्रिय आहेत. त्यानी धर्मविरुद्ध काम केलेले मी कधी कोणाच्या तोंडून ऐकले नाही. तू त्यांचा द्वेष करतोस, म्हणजे माझा ही द्वेष करतोस, असाच अर्थ निघतो. म्हणून तू हा आग्रह करू नकोस." असे सांगून कृष्ण उभा राहला आणि भीष्म, द्रोण आणि कृपाचार्य यांच्याबरोबर विदुराच्या घरी गेला.

त्याच्याबरोबर आलेल्या सर्वांना कृष्णाने यथोचित जागी राहण्यास सांगून पाठवून दिले आणि विदुराच्या घरी जेवला. जेवण झाल्यावर विदुर कृष्णाला म्हणाला– "कृष्णा! मला असे वाटत आहे की तू

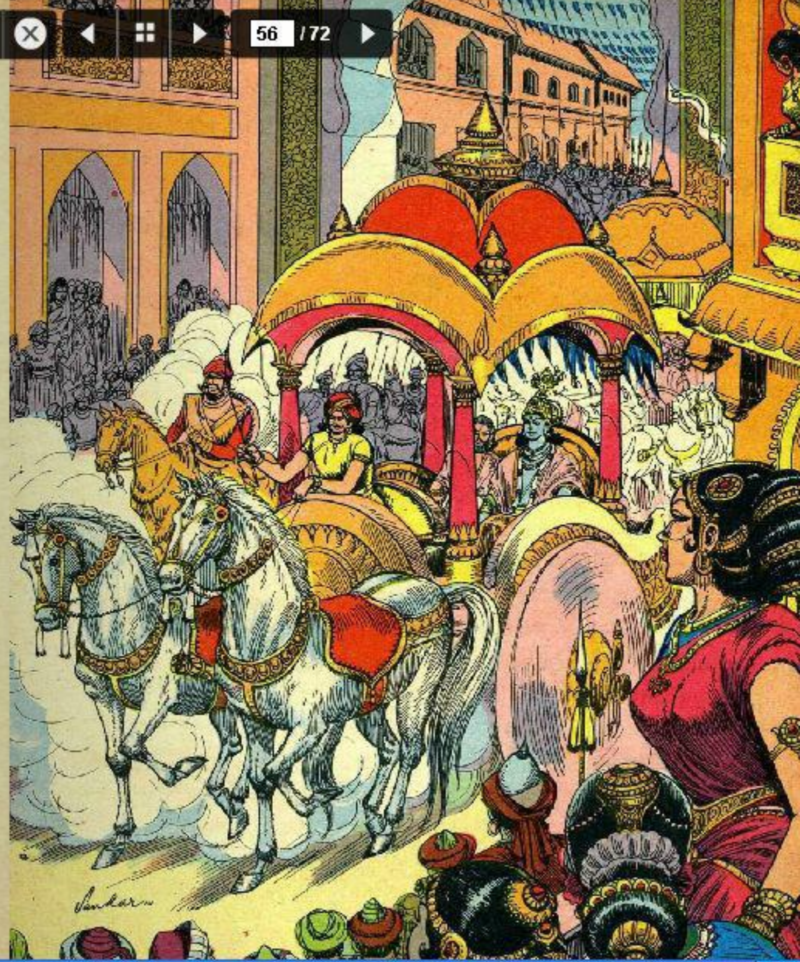

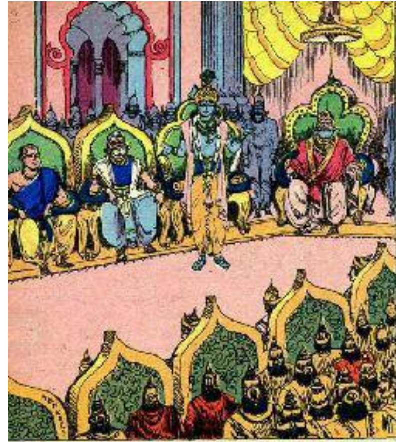
येथे यायला नको होते. दुर्योधनाने सर्व धर्मनीती सोडून दिली आहे. त्याला युद्ध पाहिजे आहे. शांतिस्थापना वगैरे काही नको आहे. सर्व पांडवांचा पराभव तो एकटा करू शकेल असे कर्णाला वाटत आहे. म्हणून तो संधीला तयार नाही. दुर्योधनाकडे जास्त सैन्य आहे. त्या सैन्याच्या जोरावर त्याचे डोके ठिकाणावर राहिले नाही. त्याला हिताच्या गोष्टी सांगितल्या तरी त्या कळण्याच्या मनःस्थितीत तो नाही. दुर्योधनाच्या मदतीला आलेले अनेक राजे तुझे शत्रू आहेत. त्यांच्या उपस्थितीत तू कौरवसभेत जाणे मला मुळीच पसंत नाही. तुझ्याविषयी मला जी आत्मीयता वाटते त्यामुळे मी हे सर्व सांगितले. परंतु तुझ्या शौर्यपराक्रमावर माझा विश्वास नाही, असे नाही. तुला भेटल्यावर मनाला मनापासून आनंद झाला."

कृष्ण म्हणाला–"विदुरदादा! तुम्ही खरे तेच सांगितले आहे. मला त्या सर्व गोष्टींचा अंदाज होता व आहे. तरी शांतिस्थापनेसाठी सर्व प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. या कर्त्तव्याचे पालन मी केले नाही तर लोक नावे ठेवतील की कृष्णासारखा सूज्ञ मनुष्यसुद्धा गप्प कसा बसला! मला स्वतःच्या जिवाला कोणत्याही गोष्टीचा धोका वाटत नाही." नंतर कृष्ण विदुराच्या घरीच शांतपणे झोपला.

दुसऱ्या दिवशी कृष्ण पहाटे उठला. स्नानसंध्यादि आटोपून निघायला तयार झाला तेवढ्यात दुर्योधन व शकुनीमामांनी येऊन धृतराष्ट्र महाराज सभेत वाट पहात असल्याचे सांगितले.

दारुकाने रथ तयार करून ठेवला होता. कृष्ण विदुराबरोबर रथात बसून निघाला. दुर्योधन व शकुनीमामा आपापल्या रथात बसून निघाले. त्यांच्या पाठीमागून अनेक राजे व घोडेस्वार पण निघाले. श्रीकृष्ण राजमार्गावरून दरबारात जाणार, हे कळल्यावर प्रजा श्रीकृष्णाच्या दर्शनासाठी दुतर्फा उभी राहिली.

सभाभवनाच्या दारावर रथातून उतरून श्रीकृष्णाने सात्यकी व विदुराबरोबर दरबारात प्रवेश केला. कृष्णाच्या पाठोपाठ कृतवर्मा वगैरेंनी दरबारात प्रवेश केला. सभासदांनी उठून कृष्णाचे स्वागत केले. कृष्ण त्याच्यासाठी तयार ठेवलेल्या आसनावर जाऊन बसला. विदुर कृष्णाशेजारी दुसऱ्या एका आसनावर बसला.

सभेत सर्वत्र शांतता होती. कृष्ण धृतराष्ट्राला संबोधन करून म्हणाला– "राजा! या भरतवंशाला सर्वनाश होण्यापूर्वी वांचविणे शक्य आहे. त्यासाठी कौरव आणि पांडव यांच्यात सख्य झाले पाहिजे. मी त्या गोष्टीची भीक मागायला तुझ्या [illegible] केलं पाहिजे हे मी सांगण्याची गरज नाही. सर्व राजकुळात कुरु वंश अग्रगण्य मानला जातो. तू त्या वंशाचा आज प्रमुख आहेस. कोणी अपराध केला तर त्याला दंड देण्याचा अधिकार तुला प्राप्त आहे. दुर्योधनादिक तुझी मुले सर्व धर्म व नीती सोडून सर्व पापे करीत आहेत. ते तुला माहीत नाही असे नाही. भावी संकटाला कारण कौरवच आहेत. तू हे संकट धोका टाळू शकला नाहीस तर या पृथ्वीवर राहणारी मानवजातच नष्ट होते की काय याची भीती वाटते आहे. कौरव पांडवात सख्य करून देणे तेवढे कठीण नाही! ते तुझ्या व माझ्या हातात आहे. तू आपल्या मुलांना समजावून सांग. मी पांडवांना संभाळून घेतो. तुझ्या मुलांना ताळ्यावर आणण्याचा अधिकार तुला आहे. अशा तऱ्हेने कौरव पांडवात सख्य घडवून आण. पांडवांना जिंकणे कोणालाही शक्य नाही. ते तुझ्या मदतीला आले तर तुझ्या राज्यावर वक्रदृष्टीने पाहण्याची हिंमत कोणी करणार नाही. सर्व जगावर तुझे अखंड राज्य कायम होईल. पांडवांशी संधी करून घेणे तुझ्या व तुझ्या मुलांच्या हिताचे आहे. युद्धात पांडव हारले किंवा कौरव हारले तर तुला काय सुख मिळणार? युद्ध [illegible] या युद्धात [illegible] ठार पण होणार. या जगाच्या रक्षणाची जबाबदारी तुझ्यावर आहे हे लक्षात असू दे. म्हणून सर्व राजांना आज तू एका पंगतीत जेवायला वाढ आणि आपापल्या घरी परत जायला सांग. तूच पांडवांचा संरक्षक आहेस. अशा परिस्थितीत तू त्यांच्या हिताचा विचार केला नाहीस तर कोण करणार? ही गोष्ट पांडवांनी तुला कळवायला सांगितली आहे. या सभेत उपस्थित लोकांना पण पांडवांनी एक गोष्ट सांगायला सांगितली आहे. ज्या सभेत न्याय व नीतीविरुद्ध गोष्टी ठरतील त्या गोष्टीस होकार देणारे आणि शांतचिताने ते ऐकून घेणारे दोघे सारखेच जबाबदार होतील. म्हणून न्याय व धर्माला धरून असेल तोच निर्णय सर्वांनी मान्य कर. या सर्व राजांना व त्यांच्या सैन्याला आणि प्रजेला सर्वनाशापासून वांचव. पांडवांना त्यांच्या वडिलांचे राज्य देऊन टाक! युधिष्ठिराचा स्वभाव तुला माहीतच आहे. लाक्षागृहात त्यांना जाळून टाकण्याचा प्रयत्न झाला असूनही शेवटी पांडव तुझ्याकडे आले. तू त्यांना इंद्रप्रस्थाचे राज्य दिलेस ते त्यांनी काही विरोध न करतां स्वीकारले. शकुनी मामांच्या कपटाने तुझ्या मुलाने पांडवांचे सर्वस्व हरण केले

तरी त्यांनी झाला तो अपमान आणि वनवासाचे कष्ट सहन केले.

मी तुझ्या व तुझ्या मुलांच्या हिताची गोष्ट म्हणून सांगतो, तू आपल्या मुलांना आवर. पांडव तुझ्या सेवेला हजर आहेत. परंतु आवश्यकता पडलीच तर युद्ध करण्यास ही तयार आहेत. म्हणून तुला जे उचित वाटेल ते कर."

कृष्ण म्हणाला ते ऐकून सभेत कोणी बोलला नाही. कोणाची तोंड उघडण्याची छातीच होत नव्हती. तेव्हां परशुराम धृतराष्ट्राला म्हणाला–"राजा! मी तुला पुराणांतली एक नीतिकथा सांगतो. तुला ती आवडली तर तू कर."

"प्राचीन काळी दंभोद्भव नावाचा एक राजा होता. तो प्रत्येक दिवशी चारही वर्णांच्या लोकांना बोलावून विचारी– 'तुमच्यापैकी कोणी माझ्याशी युद्ध करून मला जिंकायला तयार आहे का?' त्याला ब्राह्मणांनी, अशी आत्मस्तुती शोभत नाही, असे सांगून पाहिले. परंतु राजाची खोड जाईना. शेवटी ब्राह्मण कंटाळून म्हणाले–'नर आणि नारायण नावाचे दोन ऋषी आहेत. ते अजेय आहेत. ते गंधमादन पर्वतावर तपश्चर्या करीत आहेत. तुला युद्धोत्साह आहे. तेव्हां तू त्यांच्याशी जाऊन युद्ध कर."

ते ऐकून दंभोद्भव आपले सैन्य घेऊन गंधमादन पर्वतावर स्वारीला निघाला. नरनारायणांनी त्याचा आतिथ्य सत्कार करण्याचे ठरवून त्याला बोलाविले. परंतु दंभोद्भवने युद्धास आह्वान केले. नर-नारायणांनी त्या प्रदेशात युद्ध करणे बरोबर नाही असे त्याला समजावून सांगण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. परंतु दंभोद्भव हट्टाला पेटला होता.

तेव्हां नर नामक ऋषीने क्रुद्ध होऊन [illegible] ते दर्भास्त्र पाहून राजाचे सैन्य आश्चर्यचकित होऊन पळू लागले. तेव्हां राजाने नर ऋषींचे पाय धरून त्यांची क्षमा मागितली.

'तू यापुढे दंभ सोड व प्रजेचे स्वतःच्या मुलासारखे पालन कर!' असे समजावून सांगून नर व नारायण ऋषींनी राजाला निरोप दिला."

ही गोष्ट सांगून परशुराम धृतराष्ट्राला म्हणाला–"धृतराष्ट्रा! फक्त नर ऋषीने ते दिव्य करून दाखविले होते. नारायण तर नरापेक्षा जास्त पराक्रमी आहे. तेच नर व नारायण म्हणजे अर्जुन व कृष्ण होत. म्हणून अर्जुनाचे बाण गांडीव धनुष्यावर चढेपर्यंत तुम्ही गर्व सोडून त्याला शरण जा. कृष्ण पाठीशी असतांना अर्जुनाला जिंकणे तुम्हांला शक्यच नाही. म्हणून युद्धाच्या गप्पा सोडून द्या आणि पांडवांशी संधी करून घ्या."

शिव लीला

[३]

हिमालयाच्या उतरणीवर दारुकावन होते. त्यात देवदाराचे उंच सुंदर वृक्ष होते बर्फातून वाहणारे सुंदर ओहोळ होते. त्यात एका काळी भृगु, मारीच, अंगीरस इत्यादी थोर महर्षी आश्रमवास करीत आणि तपश्चर्या आणि यज्ञयागादी करून आपल्या कुटुंबासह निर्विघ्नपणे रहात.

ऋषी व मुनींना असा गर्व होऊ लागला की त्यांच्या तपोबलामुळेच त्यांच्या अप्सरातुल्य सुंदर पत्नींचे पातिव्रत्य कायम राहू शकले. कोणी परपुरुष त्यांच्या वाऱ्याला आला तर भस्म होऊन जाईल. एवढेच नव्हे तर ब्रह्मा, विष्णू व महेश या त्रिमूर्तींची देखील त्यांच्या समोर डाळ शिजणे शक्य नाही, इतका ऋषी मुनींना गर्व होऊ लागला होता.

एकदां एका महायज्ञानिमित्त सर्व ऋषींना आपापल्या पत्नींस आश्रमात सोडून आश्रमाबाहेर कित्येक दिवस रहावे लागले. ती संधी पाहून शंकराने संमोहन रूप धारण केले आणि एका हातात भांग व सुरापात्र आणि दुसऱ्या हातात भिक्षापात्र घेऊन मद्यप्राशन केलेल्या माणसासारखा झुकांड्या खात दारुकावनात प्रवेश केला. तो भिक्षेला आला होता. त्याचे ते रूप पाहून ऋषी पत्नी देहभान विसरल्या आणि शंकराबरोबर नृत्य करू लागल्या.

ते दृश्य पाहून कळीचा नारद ऋषींकडे गेला आणि म्हणाला–"जरा आपल्या आश्रमांत जाऊन पहा, एका भिकाऱ्याबरोबर तुमच्या बायका नाचत आहेत!" ते ऐकून सर्व ऋषी यज्ञकार्य मध्येच सोडून

शेवटच्या मलपृष्ठावरील चित्र

आपापल्या आश्रमांकडे धावले. नक्षत्रांमध्ये गर्वाने आपली कांती पसरविणाऱ्या चंद्रासारख्या शंकराला पाहून ऋषींनी दरडावून विचारले–"कोण रे तो?"

"माझे नाव चिदंबर सुंदरेश्वर आहे!" भिक्षुकरूपधारी शंकर म्हणाला.

"हे काय चालविले आहेस?" ऋषींनी विचारले.

त्याचे उत्तर म्हणून शंकराने आपल्या हातातले भिक्षापात्र व सुरापात्र दाखविले व म्हणाला–"ज्यांना काही काम नाही त्यांना कोणत्यातरी कामात गुंतविणे हे माझे काम आहे?"

"अरे तुझे पौरुष नष्ट होऊ दे!" ऋषींनी शाप दिला.

स्मित करून चढून म्हणाला.

तेव्हां ऋषींनी अभिचार होम करून होमकुंडांतून 'माया' नामक कृत्या उत्पन्न केली व तिला शंकरावर सोडले. शंकराने त्या कृत्येला आपल्या उजव्या पायाखाली तुडविले आणि तिच्या उरावर डावा पाय ठेवून तांडव नृत्य करू लागला.

तेव्हां ऋषींनी 'भय' नामक वाघाची सृष्टी करून त्याला शंकराच्या अंगावर सोडले. शंकराने वाघाला ठार करून त्य कातडे फाडून काढले व आपल्या भोवती गुंडाळून घेतले.

तेव्हां ऋषींनी आणि मुनींनी 'प नामक विषारी सर्पांची सृष्टी

उचलून आपल्या जटेभोवती आभूषणासारखे गुंडाळून ठेवले.

तेव्हां ऋषींनी 'चित्तचंचल' नामक संम्मोहन मंत्राचा शंकरावर प्रयोग केला.

शंकराने त्याला हरणाच्या पिल्लासारखे करून आपल्या मुठीत बंद करून ठेवले. ऋषींनी चिडून जाऊन त्याच्यावर प्रलयाग्नी फेंकला. शंकराने तो अग्नी फुलांच्या गुच्छासारखा हातात धरला.

इतके झाले तरी ऋषींनी शंकराला ओळखले नाही. त्यांनी शंकरावर महाज्वाला फेकल्या. परंतु त्या ज्वाला शंकराच्या मुखाभोंवती तेजोवलयासारख्या झळकू लागल्या.

शंकराने अज्ञातऱ्हेने मायेचे मर्दन केले व तांडव नृत्य करू लागला. ते पाहण्यासाठी गणपती, षण्मुख, नंदी भृंगी वगैरेंनाबरोबर घेऊन पार्वती आली. जगदंबेसमोर शंकराला नृत्य करीत असलेले पाहून सर्व देव ते मनोहर रूप पाहण्यास धावून आले. विष्णूने तालावर मृदंग वाजवायला सुरवात केली आणि सरस्वतीने वीणावादन व इंद्राने वेणुवादन सुरू केले. ब्रह्मदेव ताल देऊ लागला. तेव्हां ऋषींचे डोळे उघडले व त्यांनी शंकराला ओळखले आणि सामगान करू लागले. नंदीने ढोल वाजविले आणि षण्मुखाने शंखनाद केला. भृंगीने डमरू वाजवायला सुरवात केली. शंकराचे ते तांडवनृत्य पाहून गणपतीला उत्साह चढला

आणि तोदेखील नृत्य करू लागला. धन्याला नाचू लागलेला पाहून त्याचे वाहन मूषक म्हणजे उंदीरदेखील नाचू लागला.

नृत्य रूप शिव, राग रूप विष्णू आणि लय रूप असे ब्रह्मदेव जगतलीला,–नृत्य रूपे शिवलीला पाहून भरतमुनींनी नटराजला नृत्य देवता मान्य करून भरत-शास्त्र नामक नाटयवेदाची स्थापना केली.

व्याघ्रपाद नामक मुनींना उपमन्यू नावाचा मुलगा होता. पांच वर्षांचा असतानाच त्या मुलाला त्याचे आईवडील गरीबीत असल्याचे कळू लागले. त्याने वनात जाऊन पंचाक्षरी मंत्राचा जप सुरू केला. तेव्हां शंकरपार्वतीने दर्शन देऊन त्याला उपदेश केला–"बाळ! या जंगलात हिंस्र श्वापदे आहेत. तेव्हां तू घरी जा."

"शिव पंचाक्षरी मंत्राचा जप करीत असतां मला कोणत्याही गोष्टीची भीती नाही." उपमन्यू म्हणाला. तेव्हां पार्वती परमेश्वरांनी प्रसन्न होऊन त्याला सर्व प्रकारचे ऐश्वर्य दिले.

जिंकून कैलास लोकावर चालून आला. तेव्हां शंकराने आपली जटा झाडली. त्यांतून एक भयंकर मुख धारण करून एक महाकाय व्यक्ति जन्मली आणि त्या राक्षसाला गिळायला धावली. गयासुर भीतीने थरथर कांपू लागला आणि शंकराच्या पायावर पडून क्षमा मागू लागला. शंकराने त्याला अभयदान दिले.

भयंकर मुख असलेला तो महाकाय देव ओरडू लागला की "मला खायला द्या!" शंकराने त्याला स्वतःचा देह भक्षण करण्याचा आदेश दिला. शंकराच्या आज्ञेप्रमाणे त्याने आपल्या देहाचे भक्षण केले. आतां त्याचे मुख काय ते उरले. शंकराने त्याला "कीर्ति मुख" हे नांव देऊन वरदान दिले की तो सर्वदा देवांच्या डोक्यावर वास करील व त्यांची कीर्ति वाढवील.

अशातऱ्हेने शंकराचाच एक अंश 'कीर्ति मुख' रूपे मकरतोरणाच्या मध्यभागी देवांच्या शीर्षस्थानी सुशोभित होऊ लागला.

१३५. नवछत्र

नामपेन (कंबोडिया)च्या राजवाडयात या सिंहासनावर नऊ छत्रे आहेत. कंबोडियाच्या राजांचा राज्याभिषेक येथेच होतो. परदेशातले राजदूत येथेच राजाच्या भेटीस येत असत. या सिंहासनासमोर स्त्रियांस येण्यास मनाई आहे. राजाला भेटायला येणाऱ्या स्त्रियांसाठी सिंहासनामागे एक निराळे दालन आहे.

